

Ordre de transport

Ordine di trasporto

Schweizerische Eidgenossenschaft

Confédération suisse

Confederazione svizzera

No.

Ort und Datum
Lieu et date
Luogo e data

19. 53

1. Familiennam und Name des Transporten
Nom et nom du transporteur
Cognome e nome del trasportatore
Name des Vaters, der Mutter
Nom du père, évent. de la mère
Nome del padre, eventualmente della madre:

3. Heimatort (Staatsangehörigkeit):
Lieu d'origine (nationalité):
Luogo d'origine (nazionalità):

4. Geboren (Datum)
Né(e) (date)
Nato(a) (data)

13.12.1952

Schadensort

Oberaz /GR

Mesuras répressivas per motivs
da provediment en il chantun Grischun

5. Soll zugeführt werden an (Behörde):
Doit être conduite à (l'autorité):
Deve essere condotta(a) a (autorità):

via Füllisur-Chur-Thalwil

Pro

Profession

6. Grund und Zweck des Transports:
Motif et but du transport:
Motivo e scopo del trasporto:

Einsatz

Einsatz für die Kinderherberge

7. Transportbegleiter (Name):
Personne accompagnant le transport (nom):
Persona accompagnante il trasporto (nome):

Frau

Frau mit Kindern

8. Ausweisschriften:
Papiers de légitimation:
Carte di legittimazione:

keine

keine

9. Andere mitzugebende Akten und Dokumente:
(z. B. Haftbefehl, beschlagnahmte Güter, corpora delitti)
Autres pièces ou écrits à produire au transport:
(par ex. mandat d'arrêt, objets saisis, corps delitti);
Altri atti ed elementi da presentare al porto: mandato
d'arresto, oggetti sequestrati, corpora delitti;

Kinderwagen

10. Gesundheitszeugnisse:

Gesundheitszeugnisse und andere Transportbegleiter-Dokumente:
Sicherheitsattestements et autres documents d'accompagnement
welche am Transport begleiten (etiquette, atteste, etc.)

Observations spéciales

Etat sanitaire et autres documents d'accompagnement nécessaires;
mentionner membres de la famille et personnes accompagnant
transport (leur nom et âge).

Osservazioni speciali

Stato sanitario della famiglia e persone accompagnanti
reza necessarie; menzionare membri della famiglia e persone
panti al trasporto (loro nome e età).

11.

Partenza del trasporto da (azionamento): alle (ora):

12.

, welche den Transport anordnet (Unterschrift und Stempel):
qui ordonne le transport (signature et timbre):
che ordina il trasporto (firma e bollo):Landjägerposten
Samaden

Form. 101 — 2. 49 — 20 000 — 66648

Documentaziun
accumpagnanta
Stgalim secundar I
Versiun, publica

© chantun Grischun, 1. ediziun 2020

Autura ed autur: Tanja Rietmann, Universitat da Berna; Hans Utz, Scola auta da pedagogia da Lucerna
Translaziun: Lia Rumantscha

Lectorat: Sandra Nay, Archiv dal stadi dal Grischun

Da retrair tar:

Meds d'instrucziun dal Grischun, furnizun, Somedia Production AG,
Sommeraustrasse 32, Chascha postala 491, 7007 Cuira, lmv@somedia.ch, telefon 081 255 54 53
sut: www.lmv.gr.ch (telechargiar sut il numer d'artitgel 12.2130)

Agid u sforz?

Mesiras repressivas per motivs da provediment en il chantun Grischun

Documentaziun accumpagnanta per il stgalim secundar I

Introducziun en la lavur cun il carnet da lectura.....	3
Il carnet da lectura e la documentaziun accumpagnanta	3
Orientaziun a las cumpetenzas tenor il Plan d'instrucziun 21	3
Lavurar cun il carnet da lectura e la documentaziun accumpagnanta	4
Introducziun spezialisada	4
Tractar il tema en l'instrucziun d'istorgia	7
1. Famiglia Albin (num midà): schliaziun da la famiglia e plassament extrafamigliar dals uffants	8
Infurmaziuns objectivas.....	8
Indicaziuns metodicas.....	11
Cas 1: Famiglia Albin (num midà).....	12
2. Uschi Waser: ina victima da l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» senza protecziun.....	14
Infurmaziuns objectivas.....	14
Remartgas metodicas	17
Cas 2: Uschi Waser	18
3. Cornelia Studer: davos la fatschada d'ina chasa d'uffants	21
Infurmaziuns objectivas.....	21
Remartgas metodicas	23
Cas 3: Cornelia Studer	24
4. Florian Branger: tranter chasti ed internaziun.....	26
Infurmaziuns objectivas.....	26
Remartgas metodicas	28
Cas 4: Florian Branger.....	29
5. Ruedi Hofer (num midà): abus, explotaziu e reparaziun.....	31
Infurmaziuns objectivas.....	31
Remartgas metodicas	33
Cas 5: Ruedi Hofer (num midà)	34

Introducziun en la laver cun il carnet da lectura

Il carnet da lectura e la documentaziun accumpagnanta

Il carnet da lectura stampà n'è betg previs exclusivamain sco med d'instrucziun, mabain s'adressescha er ad in public pli vast. Quest intent d'utilisaziun dubel correspunda al princip da la cultura da l'istorgia postulà en il Plan d'instrucziun 21: las scolas duain s'occupar cun medias che circuleschan ordaifer la stanza da scola (medias stampadas, funtaunas sonoras e filmicas, monuments e perditgas dal temp).

L'idea dal carnet da lectura è bain didactica. El na cuntegna però ni incumbensas ni spazi per far notizias. Metter a disposiziun questas duas pussaivladads è l'intenziun da questa documentaziun accumpagnanta. Cun agid dals feglis da laver memoriseschan las scolaras ed ils scolars lur patratgs, uschia ch'els pon canticuar a laverar independentamain dal carnet da lectura.

Orientaziun a las cumpetenzas tenor il Plan d'instrucziun 21

Ils feglis da laver sa drizzan tenor l'instrucziun orientada a las cumpetenzas confurm al Plan d'instrucziun 21 cun ils quatter aspects d'acziun definids: percepir il mund – s'occupar dal mund – s'orientar en il mund – agir en il mund. Concretamain vegnan scolads ils sustants stgalims da cumpetenza:

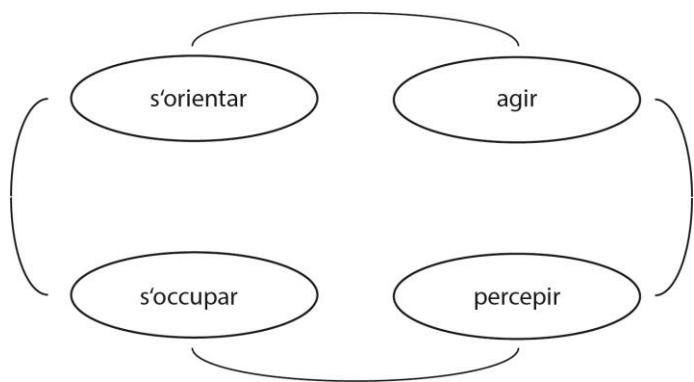
STS 5.1c) Las scolarars ed ils scolars san mussar motivs, andament e consequenzas d'in eveniment impurtant da l'istorgia svizra dal 20. tschientaner.

STS 8.1d) Las scolaras ed ils scolars san prender posiziun davart problems actuals e cuntraversas integrar en quest connex experientschas personalas ch'en vegnidas fatgas en il mintgadi en scola ed ordaifer la scola e motivar las posiziuns.

STS 8.2c) Las scolaras ed ils scolars san raquintar exempels istorics che han gidà a realisar meglier ils dretgs da l'uffant ed ils dretgs umans.

La laver cun il carnet da lectura e cun questa documentaziun accumpagnanta sa drizza plinavant als sustants princips didactics:

- *Persunificaziun*: Las scolaras ed ils scolars sa mettan en la situaziun d'umans ch'en stads pertutgads da lez temp da mesiras repressivas per motivs da provediment e da plazzamenti extrafamigliars.
- *Exemplaritad*: Ils singuls cas han ins tschernì uschia ch'els demussan normas, ideas e modas d'agir usitadas e derasadas antruras.
- *Pluriperspectividat*: Ils conflicts colliads cun las mesiras repressivas per motivs da provediment vegnan dilucidads da pliras perspectivas: numnadament quella da las personas pertutgadas, quella da las autoritads, quella da las personas cumpigliadas a l'ur e quella da las criticras e dals critichers publics.
- *Cuntraversidad*: Las mesiras repressivas per motivs da provediment d'antruras vegnan oz crititgadas vehementamain. Però er oz han lieu intervenziuns en la sfera personala d'umans cun l'argumentaziun preventiva da stuair proteger els da sasezs u la sociedad dad els. L'enconuschiantscha da la pratica dal passà gida ad avair ina posiziun differenziada en il preschent.
- *Cumpetenza da giuditgar*: La cuntraversidad pretenda ina posiziun argumentada.
- *Connex cun l'actualitat*: Ils cas tractads en il carnet da lectura èn capitads avant intgins onns, per il solit en la segunda mesedad dal 20avel tschientaner. La discussiun davart problematicas centralas è però actuala. Pir dapi paucs onns vegnan personas pertutgadas reabilitadas ed ellas survegنان ina contribuziun da solidaritat.

- *Lavur cun funtaunas:* Il text redigì dat infurmaziuns da basa a las scolaras ed als scolars. Aspects impurtants elavuran els però a maun da funtaunas originalas. Per il solit èn ellas stampadas en furma da facsimiles, quai ch'accentuescha il caracter da funtauna.
- *Narrativitat:* Ils destins vegnan raquintads en l'emprima part da la descripcziun dal cas; las scolaras ed ils scolars pon lura recepir quest raquint sa basond sin las infurmaziuns retschavidas. En la segunda part cuntinueschan las scolaras ed ils scolars independentamain il raquint cun interpretar funtaunas.

Lavurar cun il carnet da lectura e la documentaziun accumpagnanta

La lavur cun il carnet da lectura ed ils feglis da lavur è concepida en emprima lingia per *l'instrucziun che sa basa sin incumbensas*: las scolaras ed ils scolars s'occupan individualmain u en gruppas cun incumbensas che sa refereschan al carnet da lectura. Entaifer questa furma d'instrucziun èsì previs *da divider la lavur*: las scolaras ed ils scolars s'occupan en gruppas u individualmain mintgamai cun in destin determinà e sa preparan per preschenttar quel e lur enconuschienschas a la classa en ina runda da barat (puzzle da gruppera) u cun in referat (plenum).

Alternativa: igl è era pussaivel da tractar singuls u schizunt tut ils cas en il plenum.

Ils feglis da lavur cuntegnan in dumber different d'incumbensas, perquai che singulas incumbensas èn sutdivididas u concepidas pli vastamain; il temp da lavur sa gulivescha pli u main. Mintgamai in'incumbensa per cas è creada uschia ch'ella s'adatta sco dumonda directiva per ina pitschna preschentaziun da la lavur en il plenum. Ins la po schlarginar cun in'incumbensa preparatorica supplementara, per exemplu: «Prepara ina preschentaziun da 5 minutus cun 5–7 chavazzins sin in palpiri (per projectar sin il visualisader).» Tar il cas 1 è quai l'incumbensa 7, tar il cas 2 l'incumbensa 6, tar il cas 3 l'incumbensa 7, tar il cas 4 l'incumbensa 6 e tar il cas 5 l'incumbensa 7.

Las funtaunas e las illustraziuns vegnan consideradas sco documents ed èn perquai abreviadas cun il bustab D (D1, D2, euv.).

Introducziun spezialisada

L'introducziun en il carnet da lectura cuntegna in'emprima curta introducziun spezialisada (p. 3s.). Per il diever en l'instrucziun è skizzada a la fin da quest chapitel qua ina colliazion cun temas da l'instrucziun d'istorgia.

La noziun collectiva «mesiras repressivas per motivs da provediment»

La noziun «mesiras repressivas per motivs da provediment» designescha sco noziun istorica differentas mesiras applitgadas circa a partir da la mesedad dal 19avel tschientaner fin ils onns 1970: plazzamenti d'uffants e da giuvenils en instituziuns ed en famiglias da tgira, la privaziun dal dretg da tgira dals geniturs, il plazzament da crescids en chassas da correcziun, la schlaziani da famiglias, l'ordinazion da midar lieu da domicil per famiglias basegnusas u l'avugadaziun da personas creschidas. Era sterilisaziuns u adopziuns sfurzadas fan part da las mesiras. Tratgs communabels da questas mesiras è la restricziun dals dretgs fundamentals dals umans e l'intervenziun massiva en la sfera da la libertad persunala. Er ils uffants plazzads en lieus per lavurar – per il pli en l'agricultura, però er en tegnairchassas u en l'hotellaria – collian ins cun la noziun «mesiras repressivas per motivs da provediment». Sfurzads pervi da povrداد e miseria devan savens ils geniturs davent in uffant durablomain u stagiunalmain sco forza da lavur u en ina chasa d'uffants. Ma era qua era responsabel il stadi: igl era sia obligaziun da proteger ils uffants d'abus e da survegiliar las plazzas da tgira e las chassas d'uffants. Per cumprender tut la tematica dovr'ins en general savens la noziun «mesiras repressivas per motivs da provediment e plazzamenti extrafamigliars.¹

¹ Per exemplu en la *Lescha federala davart las mesiras repressivas preventivas ed ils plazzamenti extrafamigliars avant il 1981*. La lescha federala renconuscha ch'ins ha fatg entiert a las personas pertutgadas. Ella reglescha ils pajaments da contribuziuns da solidaritad, procura per l'elavuraziun scientifica dal tema, determinescha la

Ragischs en il dretg poveril chantunal dal 19avel tschientaner

Las mesiras repressivas per motivs da provediment han lur ragischs cunzunt en il dretg poveril chantunal dal 19avel tschientaner. In reglament poveril da l'onn 1857 fixescha per exemplu la pussaivladad d'internar en ina chasa da correcziun «mitschafadias» u persunas «negligentas». Cun applitgar ina «disciplina correctiva» duevan els vegnir fatgs là «commembers nizzaivellos» per la societad. Ins era da l'opiniun che umans basegnus sajan sezs la culpa da lur situaziun precara, perquai ch'els sajan marschs e sfarlattian lur bains e possess modests. Ins vuleva intervegnir cun sancziuns e disciplina. Il reschim en las chasas da correcziun era sumegliant a quel en praschun. La politica poverila e la politica criminala sa cruschavan en tscherts puncs. L'idea da disciplinar, educar ed uschia «meglierar» umans ha cumenzà a sa derasar plaun a plaun circa a partir dal 18avel tschientaner (illuminissem). Questas ideas han influenzà tant la politica penala (nua che predominava avant il patratg da la vendetga) sco era la politica poverila.

En il senn d'ina politica sociala repressiva han ins prendì en Svizra mesiras repressivas per motivs da provediment anc fin ditg en la segunda mesadat dal 20avel tschientaner. En il decurs dal 20avel tschientaner han las mesiras pers lur connex exclusiv cun la povradad ed il basegn d'assistenza. Pertutgads èn però vinavant stads cunzunt umans en situaziun socialas ed economicas difficilas che surpassavan las stretgas normas burgaisas predominantas.

Il Cudesch civil svizzer (CCS): la basa legala centrala en il 20avel tschientaner

La basa legala la pli impurtanta per applitgar las mesiras repressivas per motivs da provediment furma a partir dal 1912 il Cudesch civil svizzer (CCS). (Leschas chantunalas che possibilitavan mesiras repressivas – per exemplu plazzamenti en chasas da correcziun – existivan vinavant parallelamain.) Il CCS permetteva da privar ils geniturs da lur autoritat, da plazzar uffants extrafamigliarmain, d'avugadar persunas creschidas u da las plazzar en instituziuns. El era suttamess ferm ad ideas preventivas: las autoritads duevan intervegnir en differents stadi sco «periclitaziun» ubain «negligentscha», era sch'ina persuna u ina famiglia basegnava anc betg exnum sustegn. Plinavant era el marcà da l'idea che las mesiras servian supplementarmain a proteger l'urden public. Tant ils legislaturs sco era las autoritads che applitgavan las disposiziuns argumentavan che las mesiras vegnian prendidas en l'interess da las persunas pertutgadas. Ma precis tuttina impurtant per l'argumentaziun eri da renviar a l'urden public.

Las persunas pertutgadas sentivan mo darar che las mesiras vegnivan prendidas en lur favur. Il nov CCS aveva l'intenziun da meglierar la protecziun da l'uffant – per exemplu da maltractaments u da negligentscha – facticamain na sa sentivan blers uffants però betg negligids. Anzi, els resentivan l'act dal plazzamento extrafamigliar sco fitg traumatic ed avevan il sentiment da vegnir stratgs or da lur mund e da vegnir plazzads en in ambient intscher. Savens interrumpev'ins er ils contacts cun ils geniturs ed ils fragliuns, uschia che structuras da famiglia vegnivan destruidas durablamain.

Las cumissiuns tutelaras e poverilas responsablas per las decisiuns sco er expertas ed experts da provediment s'orientavan fitg ad in maletg da la societad e da la famiglia burgais, patriarchal ed autoritar. Il bab aveva da procurar per l'esistenza da la famiglia, la mamma da tigirar ils uffants, far il tegnairchasa ed obedir a las decisiuns dal bab da famiglia. Questas normas eran formuladas legalmain precis uschia er en il CCS dal 1912. Sche insatgi lavurava irregularmain, sch'il tegnairchasa vegniva fatg a moda «negligenta» e sche las autoritads eran da l'opiniun che geniturs adempleschian mo insuffizientamain lur duairs d'educaziun, sch'i deva plinavant anc in problem d'alcohol u sch'ina dunna aveva forsa contacts maledeschents cun umens, era quai apparentamain il mussament per in nausch stadi moral. Las mesiras repressivas per motivs da provediment considerav'ins qua sco furma d'intervenziun commensurada.

La perscrutaziun pli recenta ha plinavant fatg sortir che las mesiras repressivas vegnivan en blers cas applitgadas tar famiglias «incumplettas», quai vul dir là nua ch'in genitur era mort u pativa pli ditg d'ina malsogna, tar in divorzi, ina naschientscha illegitima u in'arrestaziun (uffants en talas

constellaziuns numnav'ins «orfens sociaux»). Sch'ils parents n'offrivan nagin sustegn, na pudeva in genitur che na derivava betg da relaziuns bainstantas savens betg trair vi sulet ina gronda famiglia. Ultra da quai cuntrascheva ina famiglia «incumpletta» diametralmain al maletg ideal burgais d'ina «buna» famiglia. Per exemplu han mammas che n'eran betg maridadas il mument da la naschientscha d'in uffant survegnì il dretg da tgira per lur uffant pir a partir da l'onn 1978. Las mesiras repressivas per motivs da provediment han era servì ad ina politica da famiglia restrictiva e tradiziunala.

Il dumber da mesiras repressivas per motivs da provediment

L'emprima mesadad dal 20avel tschientaner han ins ordinà las pli bleras mesiras repressivas per motivs da provediment. Quel temp vivevan blers umans en condizioni economicas precaras. I deva anc strusch assicuranzas socialas che minimavan singulas crisas da depauperisaziun sco malsogna, accident ubain temps senza activitat da gudogn (pir cun l'introducziun da l'Assicuranza per vegls e survivents AVS l'onn 1948 han ins introduci assicuranzas socialas sin nivel federal e la Svizra è daventada in stadi social). Plinavant han ideas socialas conservativas survegnì dapli paisa ils onns 1930 e 1940.

La seconda mesadad dal 20avel tschientaner è il dumber da mesiras repressivas per motivs da provediment tschessà plaun a plaun. Responsabla è stada la conjunctura auta incumparabla, la meglia situaziun sin il martgà da lavur e las assicuranzas socialas: umans pli vegls survegnivan medis finanziars da l'AVS – pia sustegn da provediment – ed eran uschia main periclitads da vegnir plazzads per exemplu sco vegliurds renitents en ina chasa da correcziun.

In stausch per ils dretgs fundamentals ils onns 1970

In temp da midada èn la finala stads ils onns 1970. La Svizra n'ha betg mo introduci il 1971 il dretg da votar da las dunnas; en il spiert dal moviment dal 1968 han ins era crittgà vehementamain las autoritads convenzionalas, schluccà stretgas normas burgaisas e schlarginà models da viver. Moviments socials han disfamà las condizioni inacceptablas ed antiquadas en chasas d'uffants, però er en psichiatrias e praschuns ed han pretendì refurmias (per exemplu l'uschenumnada Heimkampagne u l'Aktion Strafvollzug ASTRA).

Impurtanta è stada l'adesiun da la Svizra a la Convenzion europeica dals dretgs umans CEDU l'onn 1974. La CEDU scumonda da serrar en insatgi pervi d'in motiv nunprecis sco «negligentscha» u pervi d'in basegn da provediment imminent. Ella prescriva era che mintga persuna privada da la libertad dastga far recurs devant dretgira.² Plinavant han ins revedì l'onn 1978 il dretg da l'uffant en il CCS. Ins ha annullà la discriminaziun legala tranter uffants naschids ordaifer e tals naschids entaifer ina lètg e determinà che mammas betg maridadas pon far valair lur dretg da tgirar lur uffants. Sco ulteriur punct en connex cun las mesiras repressivas per motivs da provediment ha la Confederaziun decretà l'onn 1978 che era personas che basegnan sustegn na dastgan betg vegnir restrenschidas en lur tscherna da domicil – la libertad da domicil vala pia era per ellas.

L'istorgia da las mesiras repressivas per motivs da provediment mussa ch'igl è stà ditg evident da limitar massivamain ils dretgs da libertad personals dad umans pertutgads per cumbatter la povradad e per mantegnair la morala e l'urden public. Las autoritads ed expertas ed experts da provediment argumentavan che las intervenziuns vegnian era fatgas en l'interess da las personas pertutgadas. Darar han ins dentant dumandà ellas directamain. In champ da tensiuns fundamental tranter «controlla» d'ina vart ed «agid» da l'autra vart marchescha fin oz la lavur sociala.

² Uschia era per exemplu en vigur ina lescha da provediment grischuna (relaschada l'onn 1912) che prevediva l'internazion en chassas da correcziun pervi d'ina «conduita da viver negligenta». Las personas pertutgadas pudevan far recurs tar la Regenza, però betg devant dretgira. Quai n'era betg confurm a la CEDU. Il 1981 èn entradas en vigur disposiziuns unitaras valaivlas en tut la Svizra che ademplivan las prescripcziuns da la CEDU. Fin cura precis ch'ins ha pratigà tals plazzamenti confurm a la lescha da provediment grischuna, stuess ins anc intercurir pli exactamain.

Tractar il tema en l'instrucziun d'istorgia

Sco che mussa l'introducziun spezialisada na cumpiglian las «mesiras repressivas per motivs da provediment» betg mo singulas mesiras sco plazzamenti extrafamiliars u temas sco uffants plazzads, mabain stattan en connex cun l'origin ed il svilup dal *stadi social* en general. Il stadi social da sia vart sa basa sin la caracteristica dal *stadi naziunal*, numnadamain la statalisaziun d'incumbensas che avevan ademplì fin lura persunas privatas, uniuns e baselgias. A l'intern dal stadi naziunal è il svilup al stadi social stà accumpagnà d'ina *centralisaziun da las cumpetenzas*, da las vischnancas als chantuns e dals chantuns a la Confederaziun. En l'istoriografia ed en l'instrucziun d'istorgia vegnan queste traïs fenomens – stadi naziunal, stadi social e centralisaziun – taxads en general sco positivs e sco progress. Il complex tematic «mesiras repressivas per motivs da provediment» mussa las varts negativas: imponer ina tscherta moda da viver, numnadamain quella da la burgaisia, betg metter en dumonda il model social patriarcal ubain delegar la solidaritat al maun public. Las mesiras repressivas per motivs da provediment betg mo cumpletteschan l'instrucziun d'istorgia, mabain la dattan in'ulteriura perspectiva.

1. Famiglia Albin (num midà): schliaziun da la famiglia e plazzament extrafamigliar dals uffants

Infurmaziuns objectivas

La famiglia Albin cun ses otg uffants han ins schlià plaun a plaun ils onns 1950.³ Destins sco quel devi millis il 20avel tschientaner en Svizra. L'istorgia da la famiglia Albin avain nus tschernì per il material didactic, perquai ch'ella illustrescha aspects exemplarics da las mesiras repressivas per motivs da provediment. Per l'ina figureschan qua las mesiras applitgadas il pli savens: l'avugadazun dals geniturs, il plazzament extrafamigliar dals uffants, il plazzament d'in genitur en ina chasa da correcziun sco era la dischlocaziun da domicil en la vischnanca burgaisa, ordinada a la famiglia. Cun tut questas mesiras han las autoritads limità ils dretgs da libertad personals da la famiglia Albin. Per l'autra mussa l'istorgia da la famiglia Albin tge influenza che las ideas da moralà e da las valurs tradiziunalas, burgaisas e specificas per la schlattaina avevan sin las decisiuns da las cumissiuns tutelaras e da provediment ils onns 1930 fin ils onns 1950.

Il Cudesch civil svizzer dal 1912 duai gidar a schliar «problems morals e socials»

Las mesiras applitgadas sin la famiglia Albin basavan cunzunt sin il Cudesch civil svizzer approvà il 1907 ed entrà en vigur il 1912. El ha remplazzà ed unifitgà ils dretgs privats chantunals pli vegls. Ins aveva grondas speranzas en la nova lescha. Ella dueva gidar a schliar problems «morals e socials» urgents.⁴ En cumparegliaziun cun antruras han las autoritads obtegnì dapli spazi d'agir per intervegnir en cas da problems socials. La cumissiun tutelara pudeva per exemplu avugadar insatgi sa basond sin l'artitgel 370, sche questa persuna aveva ina conduita da viver apparentamain «sgurdinada» e sche quella «s'exponiva privlusamain ad in stadi d'urgenza».⁵ Era Josef e Sophia Albin èn vegnids avugadads tenor quest artitgel. Els han survegnì in avugà ed han per gronda part pers il dretg da decider per sasezs e per lur uffants.

Il nov dretg civil reglava er il dretg da l'uffant. El cuntegneva uschenumnads artitgels per la protecziun da l'uffant. Dapi intgins onns aveva numnadamaain survegnì dapli forza in moviment da protecziun d'uffants e giuvenils. Quel pretendeva che persunas minorennes veggian protegidas meglier. En l'artitgel 284 avevi num: «Sch'il bainstar corporal u spierital d'in uffant è periclità durablamain u sche l'uffant vegg negligì, duai la cumissiun tutelara al prender davent als geniturs ed al plazzar a moda cunvegnenta en ina famiglia u instituziun.» Tge precis ch'era da chapir sut «periclità» ubain «negligì» na definiva la lescha betg pli exactamain. Las noziuns eran fitg vagas ed ins las pudeva interpretar differentamain. Malgrà quests novs artitgels per la protecziun da l'uffant n'eran blers uffants betg protegids bain en lur famiglias. Quai betg il davos era perquai ch'ils geniturs avevan il dretg da chastiar lur uffants. Ed era perquai che mancava la sensibilità sociala per la grevezza per exemplu da l'abus sexual.

En il cas da la famiglia Albin han las autoritads prendì davent ils uffants, perquai ch'ellas eran da l'avis ch'ils geniturs negligeschian lur uffants e ch'els na sajan betg abels d'als educar correctamain. La privaziun giustifitgavan ellas era cun l'argument d'impedir uschia ch'ils uffants daventian cas da povrداد futurs sut la nauscha influenza da lur geniturs. Pia giugavan er interess publics ina rolla impurtanta. Cun auters pleds: il dretg per la protecziun da l'uffant sa laschava instrumentalisar per auters interess che mo per il bainstar da l'uffant.

In grond problem era che la surveglianza dals uffants plazzads la finala en famiglias da tgira u en chasas d'uffants era fin la seconda mesadad dal 20avel tschientaner dal tuttafatg insuffizienta en la plipart dals chantuns en Svizra. Il Grischun per exemplu ha decretà il 1954 ed il 1955

³ Cunquai ch'ins ha era separà ils fragliuns, èn daventads esters in a l'auter era quels.

⁴ Peter Tuor: Das neue Recht. Eine Einführung in das Schweizerische Zivilgesetzbuch, Turitg 1912, p. 20.

⁵ L'artitgel 370 dal CCS 1907/1912: «Unter Vormundschaft gehört jede mündige Person, die durch Verschwendung, Trunksucht, lasterhaften Lebenswandel oder durch die Art und Weise ihrer Vermögensverwaltung sich oder ihre Familie der Gefahr eines Notstandes oder der Verarmung aussetzt, zu ihrem Schutze dauernd des Beistandes oder der Fürsorge bedarf oder die Sicherheit Anderer gefährdet.»

disposiziuns correspondentes, ma suenter han ditg mancà ils medis finanzials als posts da provediment per insumma realisar ina tala surveglianza e controlla. Sin nivel federal hai durà schizunt fin il 1978 fin che prescripziuns minimalas per la protecziun d'uffants plazzads extrafamigliarmain èn vegnidas relaschadas.⁶

Per regla n'ordinavan las autoritads betg dad oz a damaun mesiras repressivas per motivs da provediment. Savens admonivan ellus l'emprim las persunas pertutgadas e smanatschavan ad ellus cun l'avugadaziun, cun il plazzament extrafamigliar da lur uffants u cun il plazzament en ina chasa da correcziun, sch'ellas na midian betg lur cumportament. Uschia è era Josef Albin adina puspè vegnì cità davant la cumissiun tutelara radunada, nua ch'el stueva empermetter da meglierar ses cumportament da lavur. Pir suenter blers avertiments da questa sort han las autoritads la finala intervegnì energicamain ed al han tramess il 1950 en la Chasa da correcziun Bellechasse en il chantun da Friburg.⁷

Il model da famiglia patriarcal dal cudesch civil

Il cumportament dals consorts Albin han ins mesirà vi da las normas specificas per la schlattaina da quella giada. Quai n'è betg stà ina casualitat. Il dretg da famiglia dal Cudesch civil svizzer (CCS) definiva las rollas dals conjugals e determinava in maletg da famiglia patriarcal. El designava l'um sco testa da la famiglia. El pudeva decider, nua che la famiglia vivia u sche sia dunna dastgia pratigar in'activitat da gudogn. En il cas da la plipart da las familias da las classas socialas inferiuras e mesaunas na sa tschentava questa dumonda però gnanc. Senza il gudogn da las dunnas na fiss ina famiglia betg stada abla da surviver. Segund il CCS eri però l'incumbensa principala da l'um da procurar per l'esistenza da la famiglia. La dunna al era subordinada, ella aveva dad esser mamma e d'al servir sco consorta premurusa. Medemamain determinava la lescha cler e net ch'ella haja da far il tegnairchasa. Tenor quest model da famiglia han las autoritads giuditgà la famiglia Albin. En il center da la critica stueva la pretensiun che signur Albin gudognia memia pauc per traer vi sia famiglia. Sophia Albin è vegnida fatga responsabla da manar il tegnairchasa a moda negligenta e d'uschia periclititar la famiglia.⁸

La famiglia: ina ristga da crudar en povradad?

Fin circa la mesedad dal 20avel tschientaner pativan en Svizra tscherts circuls da la populaziun da gronda miseria. En il Grischun devi per exemplu fin quel mument ina mancanza d'abitaziuns. Grondas familias stuevan viver sin pitschen spazi en avdanzas povras. En in rapport da l'uffizi da provediment chantunal dal 1943 statti scrit: «Numerus famiglias ston viver en cundiziuns d'abitar nunpuissaivlas. Savens dorman otg u dapli persunas en la medema stanza, traiss fin quatter en in letg! Ils effects da questas cundiziuns sin la sanidad e la moralia dals abitants èn desastrus.»⁹ Auts tschains da locaziun engrevgiavan ils budgets da famiglia. Sch'ina famiglia perdeva ses gudogn pervi da malsogna u accident, eran strusch avant maun reservas per superar ina situaziun difficile. Quai ha fatg tras era la famiglia Albin. Il bab gudagnava pauc ed irregularmain. La vischnanca burgaisa stueva sustegnair finanzialmain la gronda famiglia. Quella ha ordinà che la famiglia stoppia midar domicil ed ir a star là. Ella l'ha attribuì in'abitaziun per povers. Bleras vischnancas grischunas avevan da quel temp talas abitaziuns provisoricas, nua ch'ellas alloschavan

⁶ Rietmann 2017, p. 121–140. Pir cun adattaziuns legalas recentas han ins resguardà meglier e mess en il center il bainstar da l'uffant – u pli precis la perspectiva dals uffants. Ensembe cun la nova protecziun d'uffants e da creschids è ida en vigur il 1. da schaner 2013 in'ordinaziun davart ils uffants confidads revedida che pretenda ch'ils uffants confidads ston vegnir cumpigliads en tut las decisiuns impurtantas.

⁷ La basa legala per plazzar insatgi en ina tala instituziun firmava per l'ina il cudesch civil e per l'autra leschas chantunalas; en il Grischun a partir dal 1920 la lescha da provediment. Rietmann 2017, p. 110–111. Pertge che la cumissiun tutelara n'è betg sa decidida da plazzar signur Albin en la Chasa da correcziun grischuna Realta na pon ins betg reconstruir sin fundament da las actas.

⁸ Pir il nov dretg matrimonial entrà en vigur il 1988 annullescha la posiziun predominanta da l'um en la lètg e na fa pli naginas prescripziuns en connex cun las responsablادات da las rollas. Ussa na pudeva l'um betg pli scumandar a la dunna d'avair ina professiun e na dastgava era betg pli decider sulet da tut las finanzas.

⁹ Rapport dal chantun Grischun, 1943, p. 111.

favuraivlamain persunas basegnusas; en las funtaunas vegn l'albiert da la famiglia Albin per part numnà «chasa poverila».

Betg tut las famiglias che vivevan en relaziuns precaras sco ils Albins vegnivan schliadas. I deva alternativas, era sche betg en abundanza. Uschia mussan autras istorgias da famiglia che cumissiuns da provediment sa stentavan per part da liberar ina famiglia d'ina abitaziun memia miserabla. Cun agid d'instituziuns d'util public sco la Crusch Cotschna Svizra procurav'ins per la famiglia letgs ed auter mobigliar. En situaziuns d'urgenza acuta, sco per exempl malsogna u accident e consequentamain perdita da gudogn, dumandav'ins organisaziuns sco il Succurs d'enviern per sustegn finanzial. Mintgatant tramettev'ins uffants malnutrids en in segiurn da recreaziun per intginas emnas u intgins mais u ch'ins engaschava ina tgirunza da chasa per sustegnair ina mamma surchargiada u ch'ina proveditura s'occupava da l'administraziun da la paja. Quella giada numnav'ins quai «sanaziun da famiglia». Per pudair prender questas mesiras stueva però ina proveditura confermar ch'ils sforzs «valian la paina» e che la morala d'ina famiglia povra sa laschia puspè metter en urden. Ils umans n'avevan betg in dretg legal a talas prestaziuns da provediment da basa existenzialas. En il cas da la famiglia Albin eran ils geniturs en il decurs dals onns sa disqualifitgads moralmain uschè fitg en ils eglis da las cumissiuns da provediment ch'els n'han betg pli profità d'in tal agid. In rapport en connex cun la famiglia Albin mussa era ch'il sustegn material e las mesiras repressivas per motivs da provediment stevan fitg datiers in da l'auter sin la paletta d'acziun dal provediment public da lez temp. Il rapport relata al cumentament dals onns 1950 ch'ins «considerescha sco ordvart urgent da cumplettar resp. restaurar apparats ed auters objects dal tegnairchasa da la famiglia Albin u da schliar proximamain la famiglia».¹⁰

En il temp tranter las guerras han ins debattà extendidamain davart la dumonda, schebain la segirezza sociala da famiglias en Svizra saja protegida insuffientamain. Co garantir l'existenza da famiglias ed uschia la stabilitad sociala? Questas debattas eran marcadas fitg da posiziuns conservativas. Ellas pretendevan sco element central da la societat in model da famiglia tradiziunal cun il bab sco nutrider e la mamma sco chasarina servetschailva. Il 1945 han ins francà in uschenumnà artitgel da protecziun da la famiglia en la Constituziun federala. El incumbensava la Confederaziun da crear basas legalas per supplements da famiglia ed in'assicuranza da maternitat sco era da promover la construcziun d'abitaziuns socialas. Ma la realisaziun da las disposiziuns n'è betg gartegiada bain. Suenter la Segunda Guerra mundiala n'en ils supplements da famiglia legals betg vegnids introducids a moda unitara ed els eran unicamain in supplement da paja per il bab cun activitat da gudogn. Pir il 2009 è entrada en vigur en Svizra ina lescha naziunala davart ils supplements da famiglia. La legislaziun davart l'assicuranza da maternitat è ida en vigur pir il 2005 cun prestaziuns d'assicuranza plitost pitschnas en cumparegliazion internaziunala.

Litteratura cuntuanta

- Ursula Jecklin: «Während der Dauer ihrer Schwangerschaft liess sie es sich nicht nehmen, an der *Bsatzig* in St. Peter mitzutanzen.» Unterschiedliche Beurteilung von Müttern und Vätern ausserehelicher Kinder. En: Silke Redolfi et al. (ed.): Frauen- und Geschlechtergeschichte Graubünden, tom 4: FremdeFrau. Turitg 2008, p. 171–228.
- Nadja Ramsauer: «Verwahrlost». Kindswegnahmen und die Entstehung der Jugendfürsorge im schweizerischen Sozialstaat, 1900–1945. Turitg 2000.
- Tanja Rietmann: Fürsorgerische Zwangsmassnahmen. Anstaltsversorgungen, Fremdplatzierungen und Entmündigungen in Graubünden im 19. und 20. Jahrhundert. Cuira 2017.

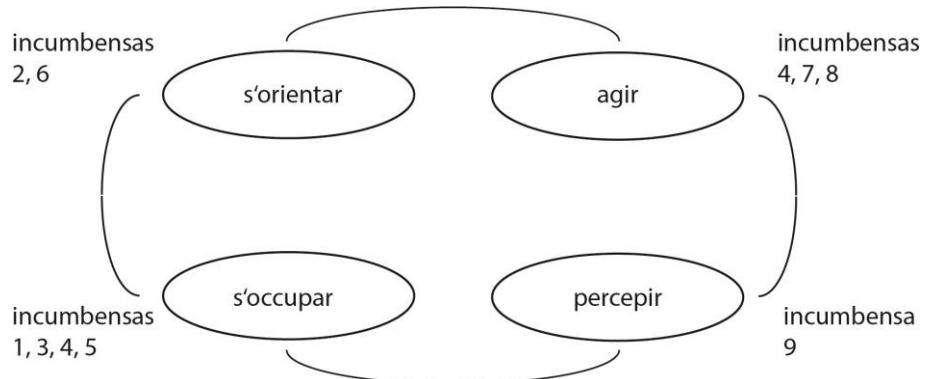
¹⁰ Cumissiun tutelara, ils 7 da favrer 1951 [ad indicaziuns pli exactas vegn renunzià qua per motivs da la protecziun da datas].

Indicaziuns metodicas

Ils fecls da laver sustants mainan las scolaras ed ils scolars tras il destin da la famiglia Albin. Dilucidadas vegnan cunzunt las perspectivas da la mamma, dals uffants e da l'autoritat.

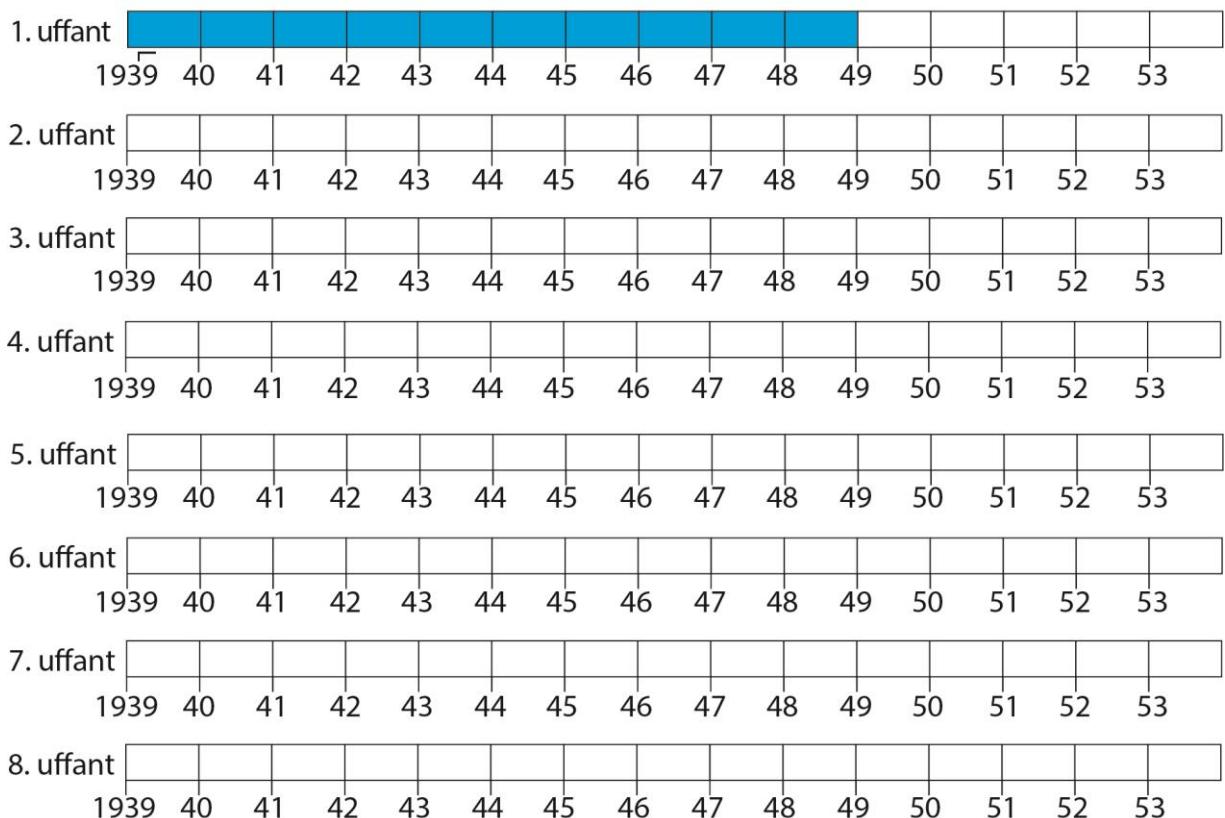
Scolaras e scolars fitg productivs pon far ils pensums 1 fin 3 da la documentazion accumpagnanta dal stgalim secundar II.

Aspects d'acziun da las incumbensas:

Cas 1: Famiglia Albin (num midà)

1. Noda en la tabella la data da naschientscha dals otg uffants ed il mument ch'els èn vegnids separads da lur bab e mamma (descripziun dal cas en il carnet da lectura p. 6, l'exempel per l'emprim uffant è già nudà).

2. Formulescha ina u duas observaziuns en connex cun la tabella da l'incumbensa 1:

.....
.....

3. Da Josef Albin hai num en la descripziun dal cas (p. 6): «El na pudeva betg pli lavurar – u na vuleva el betg?» Legia il text e noda, pertge ch'el na *pudeva* forsa betg lavurar.

.....

4. a. Ultra da l'inabilitad da Josef Albin da trair vi sia famiglia vegnan numnads dus motivs, pertge ch'ins ha stùi prender davent ils uffants a la mamma (titels da D1 fin D5). Numna dus chavazzins:

1. 2.

- b. Formulescha sco commembra resp. commember da l'autoritat in'argumentaziun, pertge ch'ins sto prender davent ils uffants a Sophia Albin.

.....
.....

5. Eruescha a basa da las legendas da D1–D5, cura ch'ins ha fatg questas duas renfatschas. Noda las datas en la tabella survart sut incumbensa 1.
6. En las actas na giuditgesch'ins betg mo nausch da Sophia Albin. Formulescha giudicaments positivs en furma da chavazzins tar

D2:

D3:

D4:

7. Giuditgescha da tes punct da vista persunal, sch'igl è stà bun u nausch da separar ils uffants da la famiglia. Noda ils arguments pro e contra en furma da chavazzins:

Igl è stà bun, perquai che:

-
-

Igl è stà nausch, perquai che:

-
-

8. L'advocat Gaudenz Canova ch'è s'engaschè per ch'ils uffants na vegnian betg separads da la famiglia reproscha en ses recurs a la Regenza grischuna ch'ins avess duì gidar il bab da famiglia malsauñ Josef Albin a nutrir sia gronda famiglia, empè da prender davent ad el ed a la mamma ils uffants.

T'exprima davart questa proposta. Ta metta en la situaziun da l'autoritad u da la famiglia Albin.

Autoritad: / Famiglia Albin: (marca tia tscherna)

.....
.....

9. En ils archivs datti intgins documents davart la famiglia Albin. Ils blers han scrit las autoritads. Tge infurmaziuns supplementaras survegnissas ti gugent da la famiglia Albin?

-
-
-

2. Uschi Waser: ina victima da l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» senza protecziun

Infurmaziuns objectivas

En la vita dad Uschi Waser sa mussan aspects centrals da las mesiras repressivas per motivs da provediment. Sia istorgia avain nus tschernì per dus motivs: per l'ina mussa ella co che la gruppera dals Jenics è vegnida persequitada specificamain. Per l'autra tematisescha sia istorgia l'abus, la disditga da la giustia ed il trauma sco consequenza da l'invista en las actas. Quai èn champs fitg sensibels. Uschi Waser fa laver publica e raquinta sia istorgia per dar ina vusch ad autras personas pertutgadas che na pon betg far quai. Da quai profita era quest chapitel. Nus engraziain ad Uschi Waser ch'ella dat a nus in'invista en ses sentiments, en sia vita ed en sias actas!

Il cumentzament da la vita dad Uschi Waser è stà difficil per plirs motivs. Ella è naschida il 1952 sco uffant illegitim, quai ch'era da quel temp in grev stigma. Uffants illegitimis e lur mammas valevan sco deviazions socialas. Ins svalitava els moralmain (als babs na vegniva per il solit reproschà nagut) ed els eran dischavantagiads legalmain.¹¹ Plinavant ha Uschi Waser ertà sur sia mamma l'appartegnientscha als Jenics. Ils Jenics (pievel viagiant) èn ina minoritat sociala ch'è sa sviluppada a partir dal temp medieval d'ina gruppera da la populaziun eterogena da personas senza domicil stabel sco mastergnants, commerziants, murdieus ubain exiliads viagiants.¹² Il 19avel e 20avel tschientaner ha la Regenza cumentzà a cumbatter pli e pli la moda da viver jenica. En in stadi naziunal burgais modern considerav'ins ina vita senza domicil stabel sco sutsviluppada e nuncivilisada. Ins difficultava per exemplu la cumpra da patentas da chasegliader ed ha cumentzàgia il 19avel tschientaner a prender davent ils uffants. I deva era leschas che sa drizzavan directamain cunter ils Jenics. Uschia cunteneva per exemplu la lescha da provediment grischuna dal 1920 la categoria speziala «vagants» per pudair internar tschertas personas en ina chasa da correcziun. Il 1924 ha il Grischun introduci in «credit da vagants» per promover la domiciliaziun da famiglias jenicas. Quel hai dà fin il 1978.¹³

L'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» da la fundaziun Pro Juventute

Ina trista culminaziun ha il cumbat cunter la moda da viver jenica cuntanschì cun l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» che la fundaziun Pro Juventute ha gestiunà dal 1926 fin il 1973. L'iniziant da «l'ovra d'agid» e stà Alfred Siegfried (1890–1972). L'antierur scolast l'ha era timunà plirs onns. Pervi da l'abus sexual d'in scolar avev'ins relaschà el da la scola. En total ha «l'ovra d'agid» prendì davent 586 uffants da lur famiglias. Spezialmain blers derivavan dal Grischun, 294 en total.

Las privaziuns d'uffants sa basavan legalmain sin il Cudesch civil svizzer dal 1912. Quel pussibilitava da privar ils geniturs da lur autoritat e da pazzar extrafamigliarmain uffants «periclitads» e «negligids».¹⁴ Siegfried e ses collauraturs avevan però finamiras anc pli extremas: la moda da viver jenica u viagianta n'era en lur egls betg mo il motiv per la negligentscha, la

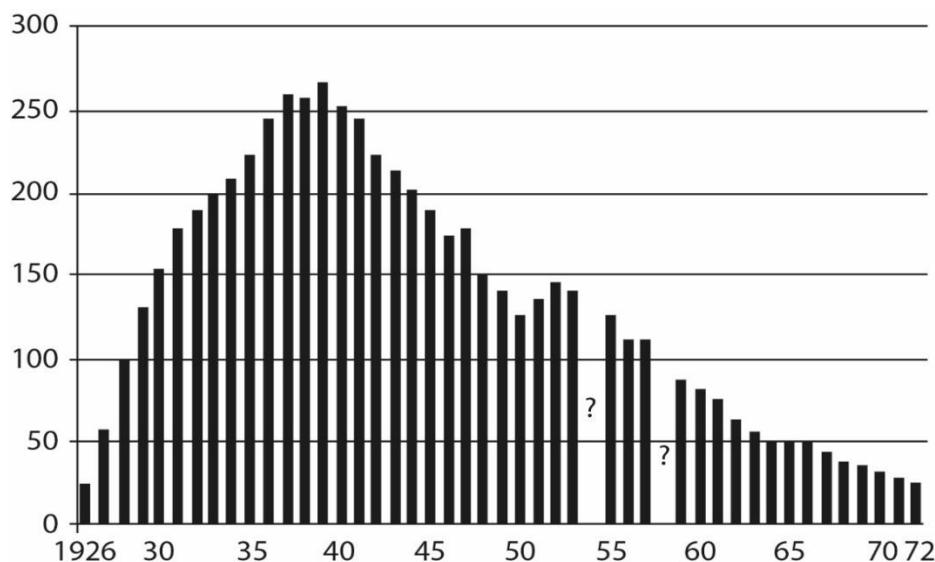
¹¹ Uschia ertavan uffants illegitimis pli pauc che lur fragliuns. Plinavant vegnivan els per regla avugadads, perquai ch'ins carteva che las mammas na sajan betg capablas d'exercitar il dretg da tgira dals uffants genitural. Pir il dretg da l'uffant revedì l'onn 1978 ha abolì la differenziazion tranter uffants naschids ordaifer e tals naschids entaifer ina lètg. Mammas betg maridadas pudevan far valair lur dretg da tgirar lur uffants. Missiva dal Cussegli federal a l'Assamblea federala davart la midata dal Cudesch civil svizzer dals 5 da zercladur 1974. En: Fegl uffizial federal 1974, tom II, p. 5–13.

¹² En il decurs dal temp è sa sviluppada in'atgna cultura ed in'atgna lingua, il jenic. Quella sa cumpona da parts linguisticas modifitgadas d'autras linguas sco era d'agens pleuds, per exemplu «Flossling» per pesch ubain «Hitzling» per pigna. Oz viven en Svizra var 30'000 Jenics. Cunzunt la stad viven intgins anc ina vita da viagiante molan cunteles, fan commerzi cun rauba veglia u lavurs da mantegnimenti. www.stiftung-fahrende.ch.

¹³ Fatgs davart ils Jenics e la «politica da vagants» en il Grischun vesair: Dazzi, Galle, Kaufmann, Meier 2008, Galle 2016, p. 234–254.

¹⁴ Cump. era las infurmaziuns cumplementaras areguard la famiglia Albin, p. 5s.

povradad e la criminalitat; cun la privaziun d'uffants vulevan els eliminar la moda da viver jenica. Cun ina fervenza che para dal punct da vista actual terribla è Siegfried sa mess a la lavour per educar uffants jenics en chasas d'uffants ed en famiglias da tgira, sinaquai ch'els daventian burgaisas e burgais assimilads «cun domicil stabel». El sez era l'avugà da blers uffants, uschia era da la mamma dad Uschi Waser e pli tard dad Uschi Waser sezza.

Dumber d'uffants en tgira da l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» tranter il 1926 ed il 1972. Spezialmain bleras mesiras han ins ordinà en il temp tranter las guerras (grafica: Leimgruber/Meier/Sablonier 1998, p. 36).

Alfred Siegfried e ses collavuraturi argumentavan cun ina maschaida da biologia ereditara e da teoria dal milieu: ils Jenics sajan engrevgiads ereditarmain ed «inferiurs», tuttina possian ins empruvar da prender ils uffants or da lur milieu e d'als educar da nov. Paradoxamain han blers uffants uschia fatg tras in'odissea che ha manà els d'ina plazza da tgira a l'autra. Perquai che paucs famiglias eran prontas da dar albiert ad in «uffant vagant», ha «l'ovra d'agid» la finala plazzà la gronda part dals uffants en chasas d'uffants e da correcziun cun l'argumentaziun ch'els hajan «in caracter difficil». Pli tard han els lavourà sco forzas da lavour bunmartgadas en l'agricultura, sco servientas en manaschis da famiglia u sco lavurers en fabricas. Mo paucs han fatg in emprendissadi.

«L'ovra d'agid» na pudeva betg privar d'atgna forza ils uffants da las famiglias. Ella era dependenta che las autoritads localas, communalas e tutelaras collavurian, pertge che mo quellas pudevan decider uffizialmain la privaziun d'in uffant. Perscrutaziuns pli recentas mussan ch'i na reussiva savens era betg a Siegfried ed a ses collavuraturi da realisar in plazzament extrafamigliar aspirà. Ponderaziuns umanas giugavan savens ina rolla pli pitschna che per exemplu la tema ch'i resultian gronds custs per la vischnanca obligada da porscher sustegn. Era la populaziun gidava a mantegnair la practica da privaziun d'uffants. La finala era la Pro Juventute, sut il patrunadi da la quala operava l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse», ina fundaziun respectada lunsch enturn e ch'ins sustegneva gugent cun donaziuns.

Opposiziun ed elavuraziun

Blers geniturs jenics pertutgads han fatg opposiziun. Intgins han recurrì fin devant il Tribunal federal. Ils blers recurs n'han però gè nagin success – cun excepcziun da paucs cas. Il Tribunal federal sa basava sin las actas unilateralas e stigmatisantas che Alfred Siegfried inoltrava. Il cumenzament dals onns 1970 han mammas jenicas la finala chattà suatiensch da schurnalista grischun Hans Caprez. En la gasetta *Der Beobachter* ha el publitgà plirs artitgels critics. Retrospectivamain raquinta el: «In di steva ina dunna gritta en mes biro ed ha raquintà d'eveniments che jau n'avess betg pensà ch'i sajan pussaivels. [...] La dunna jenica Theres Huser m'ha raquintà che l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» da la fundaziun Pro

Juventute haja prendì davent ad ella ils onns 1950 tschintg uffants. Dunna Huser aveva contestà quai fin davant il Tribunal federal, ma senza success. Quai ston ins s'imaginar: la Pro Juventute era ina fundaziun bainvisa, da la quala fascheva part tut la burgaisia, dal cusseglier federal fin al directur da banca – ed ussa steva qua ina «zagrendra» e metteva en dumonda questa instituziun. [...] Uschia hai jau publitgà l'avrigl 1972 l'emprim artitgel «Fahrende Mütter klagen an». [...] Cun quel hai jau furà en in vesprer: tut ils scolasts e l'auta burgaisia che sustegnevan la Pro Juventute han protestà. Plirs millis han disditg lur abunament. [...] Per chattar ulteriurs cas sun jau ì en lieus, nua ch'ins inscuntra Jenics. Jau sun stà a las fieras a Cuira, Glion e Tusaun, jau sun sesì en ils buffets da las staziuns da Winterthur fin a Son Gagl. Ma blers na vulevan betg s'exprimer, els avevan tema da repressiuns¹⁵ Sin fundament dal squitsch public ch'igl ha lura tuttina anc dà, ha «l'ovra d'agid» stuì smetter il 1973 cun sia activitatad.

A partir dals onns 1980 èn vegnids a la glisch adina dapli detagls da l'istorgia da l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse». Davart quai di Hans Caprez: «A partir da la mesadad dals onns 1980 è la situaziun sa midada radicalmain. Il secretari da la Pro Juventute da quella giada, Werner Stauffacher, è s'annunzià tar mai e m'ha ditg che sia nauscha conscienza al tormentia. Jau al hai inscuntrà en il secretariat central a Turitg. El m'ha manà en il tschaler. Là sa chattavan tut las actas secretas da «l'ovra d'agid». L'ovra aveva nudà minuziusamain mintga piculezza. Ultra da quai devi genealogias da famiglias jenicas, dossiers cun rapporti da visita ed expertisas psichiatricas dubiusas. Ma quai che m'ha grittentà il pli fitg èn las brevs e cartas ch'ils uffants avevan scrit als geniturs e viceversa. Questa posta, tranter auter dissegns d'uffants e fotografias, aveva la Pro Juventute simplamain retegnì. Uschia avev'ins vulì destruir durablamain las famiglias ed impedir mintga contact.»¹⁶

Era las persunas pertutgadas han survegnì invista en lur actas. Uschi Waser è stada ina da las emprimas che ha pudì prender invista en sias actas da la Pro Juventute. Ad ella èsi era reussì da survegnir invista en las actas dal process penal ch'ins aveva elavurà en il rom dal process giudizial pervi d'abus sexual cunter ses padraster. L'invista en questas actas è daventà il mender che Uschi Waser aveva fatg tras fin lura.

Il 1986 è il president da la Confederaziun Alphons Egli sa perstgisà per la participaziun finanziala da la Confederaziun a l'ovra d'agid «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse», il 1987 sa perstgisa era la Pro Juventute.

Oz discutescha la perscrutazion quant enavant che l'activitat da «l'ovra d'agid» sto vegnir valitada sco genocid cultural en il senn da la Convenziun dal dretg internaziunal da las Naziuns unidas.¹⁷ L'argument è il suandard: era sche Alfred Siegfried, ses collavuraturs e sustegnidars n'avevan betg en mira d'extinguer fisicamain e da mazzar ils Jenics, avevan els tuttina la finamira da destruir – sistematicamain e cun sustegn statal – la moda da viver e la cultura d'ina minoritad sociala. Posiziuns cun in auter accent argumenteschan che las cumissiuns tutelaras che han decis da privar ils geniturs da lur dretg da tgira dals uffants faschevan quai darar cun la finamira explicita da far svanir dal tuttafatg la moda da viver jenica. Plinavant vegn explitgà che las cumissiuns tutelaras e da provediment sco er outras organisaziuns han ordinà millis privaziuns d'uffants er ordaifer l'acziun «Kinder der Landstrasse» e che schliaziuns da famiglias eran fitg derasadas en il context da la politica da provediment e dal cumbat cunter la povradad da quella giada; ma quai senza la finamira specifica supplementara da far svanir ina minoritad sociala.

¹⁵ Der Beobachter, ils 4 da matg 2012.

¹⁶ Der Beobachter, ils 4 da matg 2012.

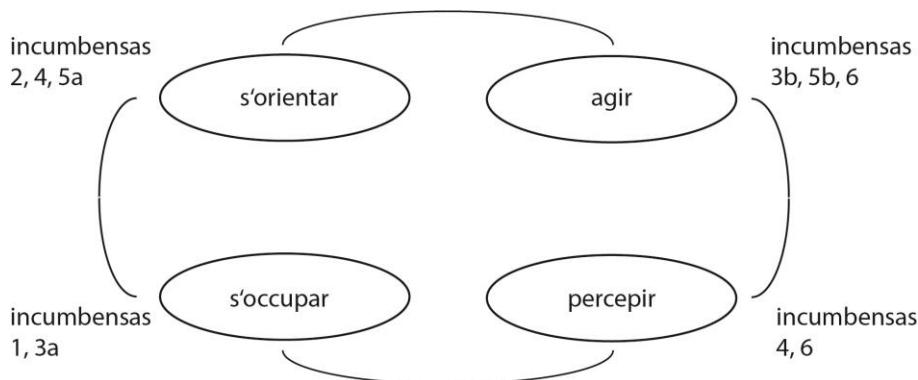
¹⁷ Galle 2016, p. 653; Lukas Gschwend: Das «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» der Pro Juventute – ein Fall von Völkermord in der Schweiz? En: Andreas Donatsch, Marc Forster, Christian Schwarzenegger: Strafrecht, Strafprozessrecht und Menschenrechte. Festschrift für Stefan Trechsel zum 65. Geburtstag. Turitg 2002. 373–392.

Litteratura cuntuanta

- Sara Galle, Thomas Meier: Von Menschen und Akten. Die Aktion «Kinder der Landstrasse» der Pro Juventute. Turitg 2009, p. 194–205 (DVD cun intervista).
- Sara Galle: Kindswegnahmen. Das «Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse» der Stiftung Pro Juventute im Kontext der schweizerischen Jugendfürsorge. Turitg 2016.
- Walter Leimgruber, Thomas Meier, Roger Sablonier: Das Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse. Historische Studie aufgrund der Akten der Stiftung Pro Juventute im Schweizerischen Bundesarchiv. Berna 1998.
- Guadench Dazzi, Sara Galle, Andréa Kaufmann, Thomas Meier: Puur und Kessler. Sesshafte und Fahrende in Graubünden. Baden 2008.
- www.stiftung-fahrende.ch.

Remartgas metodicas

Dals quatter secturs tematics impurtants – la vita dad Ursula Hartmann* sezza, l'ovra d'agid da la Pro Juventute, la discriminaziun durant il process penal ed il trauma tras l'invista en las actas – accentuescha il carnet da lectura l'emprim ed il terz sectur.¹⁸ Il segund sectur tematic po vegnir approfundà cun agid da las materialias per il stgalim secundar II.

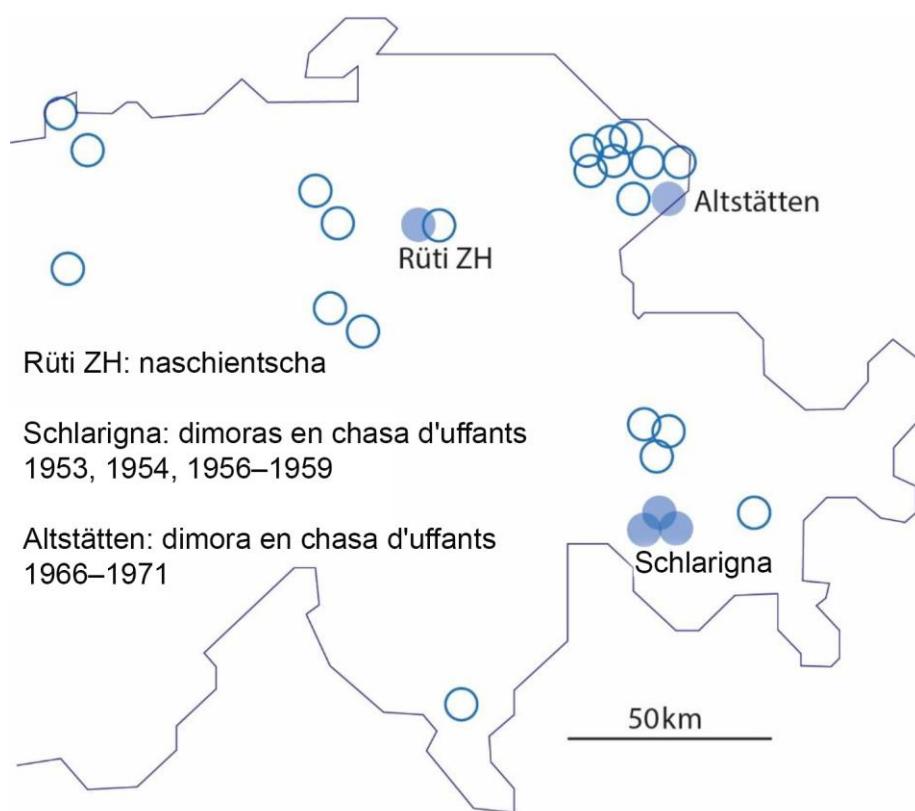

¹⁸ Il num da famiglia dad Uschi Waser sco nunmaridada è anonimisà per motivs da protecziun da datas.

Cas 2: Uschi Waser

1. Ursula Hartmann (uschia ses num sco nunmaridada, anonimisà) han ins plazzà fin ses 19avel anniversari en 26 lieus. Ella ha pia stuì supportar 25 midadas.

- En l'introducziun dal chapitel en il carnet da lectura (p. 10) èn numnads ils chantuns, nua ch'ella ha abità. Sin la charta da vart dretga chattas ti ils lieus. Noda cun agid d'ina charta ils chantuns.
- Calculescha quant ditg che Ursula ha vivì en media en in lieu?

2. Noda en la suandanta tabella chavazzins tar D1 fin D4 (carnet da lectura p. 11):

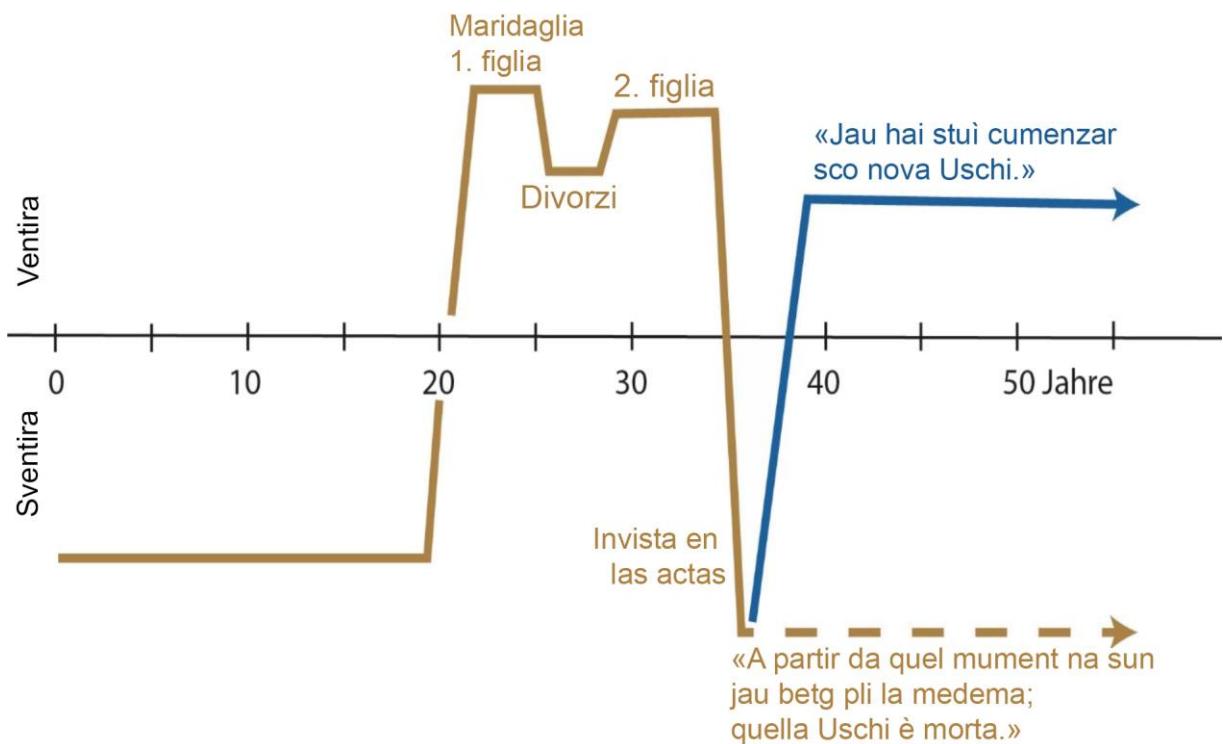
Onn	Vegliadetgna dad Ursula	Chavazzins positivs	Chavazzins negativs
1955			
1957			
1959			
1961			

3. Resumescha ils chavazzins e giuditgescha
a. Tge tradeschan ils chavazzins davart Ursula?
-

- b. Tge tradeschan ils chavazzins davart las educaturas dad Ursula?
-
.....

4. La mamma dad Ursula sa referescha en sia testimonianza cunter sia figlia (D6) als rapsorts da la chasa d'uffants a Schlarigna (D1 fin D4). Tge consequenzas han queste rapsorts per Ursula en ses process cunter ses padraster? Declera.
-
.....

5. Durant in discurs ha dunna Waser disseggnà la suandanta curva per temps ventiraivels e sventiraivels.

- a. Tge ha mess sutsura il pli fitg la vita da dunna Waser? Tschertga decleraziuns en il text.
-
.....

- b. Co vespa ora la curva da ventira da tia vita? Ponderescha tge che contribuescha a tia ventira u a tia sventira.
-
.....

6. Noda tias impressiuns da la giuventetgna dad Ursula.

.....

.....

3. Cornelia Studer: davos la fatschada d'ina chasa d'uffants

Infurmaziuns objectivas

Millis uffants svizzers han passentà blers onns da lur uffanza e giuventetgna en chasas d'uffants. Cun il destin da Cornelia Studer (1957–2019) vegn raquintada ina da questas biografias. L'istorgia renviescha plinavant ad aspects exemplarics: suenter in divorzi viva la mamma en cundiziuns finanzialas e socialas precaras e vegn giuditgada sco «persuna malmadira e moralmain betg stabila». En consequenza la privescha la cumissiun tutelara da ses dretg d'educaziun. Cura che la mamma da Cornelia, puspè maridada il 1970 ed en «bunas» cundiziuns, sa sprova intensivamain da survegnir enavos ses uffants, impedescha quai la cumissiun tutelara.

Cornelia Studer ha descrit sia uffanza e giuventetgna en il cudesch «Wir kamen vom Regen in die Traufe. Erinnerungen und Erlebnisse» sut il pseudonim «Conny vom Schwalbenhaus» l'onn 2016 en in'edizion privata. Ella ha fatg retschertgas extendidas e collià las actas cun sias regurdientschas. Dunna Studer è morta il matg 2019. Ses partenari da vita, medemamain creschì si en ina chasa d'uffants, ans ha mess a disposiziun ils documents collectads dad ella ed ha respundi a nus numerusas dumondas. Nus al engraziain per sia avertedad e la pronteza da sa confruntar cun las regurdientschas pesantas.

En il cudesch descriva ella sia uffanza ch'ella ha passentà a Schaffusa ensem cun ses frar pli giuven Martin. Cura che Cornelia è naschida, aveva sia mamma mo 18 onns. Ella aveva maridà curt avant, probablament ina lètg sfurzada, pertge ch'ina mamma nunmaridada valeva la fin dals onns 1950 sco immorala, ins mussava sin ella cun il det. Il 1960 è il pèr sa divorzià. Dunnas divorziadas avevan ina nauscha reputaziun, babs divorziads vegnivan mulestads damain. Suenter il divorzi ha sia mamma empruvà da sa trair vi cun differentas activitads, per exempl sco chasarina u vendidra. Ma la situaziun era difficila cun dus uffants pitschens. Cornelia e Martin passentavan lur dis en differents lieus da tgira. Tar lur bab, che aveva puspè maridà en il fratemp, vegnivan els maltractads da la madrastra. La finala han las autoritads refusà ad omadus geniturs l'abilitad d'educar lur uffants ed han privà els da lur autoritat da genitur. Il 1965 ha la Cumissiun tutelara da Schaffusa ordinà da plazzar ils dus uffants en la chasa d'uffants «Gott hilft» a Zizers. Els duevan crescher si là en «moda paschaivla ed andanta». Cornelia e Martin Studer han però resentì quai precis cuntrari. Els avessan preferì da survegnir suttetg tar parents. Ins ha tschernì la chasa d'uffants lontana grischuna per proteger ils uffants uschè bain sco pussaivel d'ina influenza memia gronda dals geniturs.

Las chasas d'uffants da la fundaziun «Gott hilft»

La chasa d'uffants, nua che Cornelia e Martin èn vegnids plazzads il 1965 tutgava tar la rait da chasas d'uffants da la fundaziun «Gott hilft». Quella avevan fundà ils consorts Babette (1885–1974) ed Emil Rupflin-Bernhard (1885–1966). L'onn 1916 han els avert lur emprima chasa d'uffants a Favugn. Ils consorts vegnivan or dal moviment da l'armada dal salit e pratitgavan in cristianissem activ. Pauc suenter l'inauguraziun da la chasa d'uffants èsi sa mussà che la dumonda per plazzas da tgira era gronda, ed uschia han ils consorts avert in pau a la giada ulteriuras chasas d'uffants, tant en il Grischun sco er en auters chantuns. La chasa d'uffants a Zizers ha avert las portas il 1920, en ina «chasa signurila decadenta» cun in grond manaschi agricul.¹⁹ Da temps da gronda frequenza abitavan passa 300 uffants en las chasas d'uffants da «Gott hilft».²⁰ Ils Rupflins refusavan l'agid dal stadi e d'organisaziuns d'util public e fidavan a donaziuns privatas ed als retgavs d'autoprovediment da las chasas d'uffants. Las educaturas ed ils educaturs survegnivan ultra d'albiert e dunseña mo in daner da giaglioffa – els lavuravan en servetsch da Dieu. Ils uffants stuevan lavurar diramain per mantegnair ils manaschis e la mancanza da personal era ina problem permanent. Il sistem famigliar, sin il qual la fundaziun «Gott hilft» ha midà ils onns 1930, simulava

¹⁹ Luchsinger 2017, p. 21.

²⁰ Sin fundament da la grondezza da la rait da chasas d'uffants han ins transfurmà l'organisaziun il 1927 en la fundaziun «Kinderheim Gott hilft».

cun geniturs-administraturs ina famiglia gronda che dueva dar als uffants in sentiment da segirtad. Savens eran las educaturas ed ils educaturs numpajads e strusch scolads senza dubi surdumandads. Tar intgins avevan ils uffants fortuna e sa sentivan bain, dad auters survegnivan els regularmain fridas. Era Cornelia Studer ha resentì ils otg onns en la chasa d'uffants dal 1965 fin sia confirmaziun il 1973 sco temp da suffrientscha. Ella descriva er eveniments legraivels e levs. Ma las umiliaziuns ed ils chastis, l'atmosfera fraida, l'abus sexual tras in giuvenil e la protecziun insuffizienta han marcà sia dimora en la chasa d'uffants.

Chasas d'uffants en il Grischun²¹

Ultra da las chasas d'uffants da la fundaziun «Gott hilft» devi en il Grischun bleras autres chasas d'uffants. Ellas vegnivan manadas da privats u dal stadi, eran catolicas u refurmadas. En cumparegliaziun cun l'ulteriura Svizra aveva il Grischun surproporzionalmain bleras chasas d'uffants. Quai aveva cunzunt da far cun las numerosas chasas da convalescenza e da vacanzas per uffants ch'il Grischun nizzegiava sco lieu da cura, per exemplu per medegiar la tuberculosa. L'onn 1955 han ins per exemplu dumbrà 121 chasas d'uffants; tranter quellas eran er intginas fitg pitschnas che devan albiert mo ad in pugn plain uffants. La seconda mesadad dal 20avel tschientaner han numerosas chasas d'uffants serrà lur portas. Ils segiurns da cura èn veginids main frequents e las pretensiuns a la professionalitat dal persunal da las chasas èn creschidas, quai che enchareschava la gestiun d'ina chasa d'uffants. Ils onns 1970 devi en il Grischun in pau dapli che 30 chasas d'uffants.

Gia l'emprima mesadad dal 20avel tschientaner avevan ins crittgà en il Grischun che la surveglianza e la controlla d'uffants plazzads extrafamigliarmain sajan insuffizientas, e quai betg mo en chasas d'uffants, mabain er en famiglias da tgira ed en lieus da servetsch. Suenter lungas lavurs preliminaras è la finala entrada en vigur il 1. da schaner 1955 l'ordinaziun grischuna da chasas d'uffants. Ella reglava co ch'ina chasa d'uffants stueva vegnir manada e tschentava las chasas d'uffants sut la surveglianza da l'Uffizi chantunal da provediment. Quel ha concedì en consequenza permissiuns da manaschi e controllà las chasas d'uffants existentes. En cas da «greva negligentscha da l'obligaziun u maltractament» stueva l'autoritat intervegnir. Effectivamain ha ella procurà ils onns sequents per differentas proceduras penals e per la fermada da plirs chasas d'uffants. Igl ha però duvrà bler, fin ch'igl è veginì uschè lunsch en singuls cas. Savens duravi ditg, fin che collavuraturs e personas d'ordaifer ristgavan da crititar ina direcziun da la chasa che vegniva respectada sco autoritat. Sco che l'uffizi da provediment ha constatà sa stentavan las direcziuns da chasas er adina puspè da simular in mund idilic e da preschentar tut en ina bona glisch. Plinavant eran fin ils onns 1960 chastis sco fridas, privaziun da nutriment, isolaziun ed umiliaziun usitads en chasas d'uffants.

Per las chasas d'uffants da la fundaziun «Gott hilft» na chatt'ins en ils rapports da controlla da l'uffizi da provediment nagins indizis che lur praticas penals vegnivan crititgadas. Anzi, la fundaziun survegniva adina spezialmain buns attestats. Quai per exemplu malgrà il fatg ch'igl era enconuschten al Chantun ed a la direcziun da la fundaziun ch' in scolast – ch' era veginì sentenzià giudizialmain pervi d'abus d'uffants – instruiva a Zizers ils onns 1960. Sco quai ch'ins sa oz ha quest scolast abusà plirs mattets durant var diesch onns. La dumonda, sche la surveglianza chantunala e la fundaziun n'avevan remartgà nagut da quai u sch'ellas guardavan simplamain davent, na sa lascha betg pli responder oz.²²

En var diesch pertschient da las chasas d'uffants ch'i deva en il Grischun tranter il 1950 ed il 1980 èn documentads cas d'abus d'uffants. Uschia en in cas, nua ch'ins discuriss oz da waterboarding. En auters cas han ins chastià abus sexuals commess sur plirs onns. La cifra inuffiziala vegn ad esser stada bler pli auta.²³ Schegea che chastis corporals per uffants eran derasads en la societad, mussan studis pli recents che la violenza – tranter il persunal ed ils uffants sco era tranter ils uffants

²¹ Las indicaziuns da questa part sa basan sin Rietmann 2017, p. 121–139.

²² Luchsinger 2016, p. 81.

²³ Rietmann 2017, p. 137.

e giuvenils sezs – era in problem en las chasas d'uffants²⁴. Questa violenza era savens chaschunada da la situaziun isolada anoravers e da la gronda dependenza dals uffants e giuvenils da lur persunas da tgira.

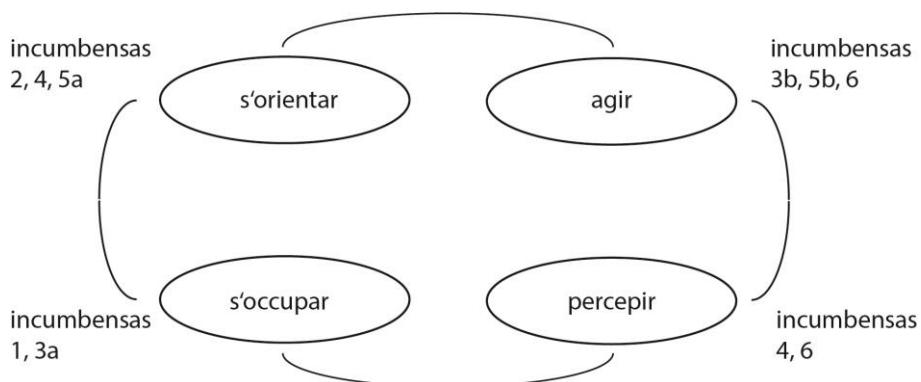
Litteratura cuntuanta

- Martina Akermann, Markus Furrer, Sabine Jenzer: Bericht Kinderheime im Kanton Luzern im Zeitraum von 1930–1970. Schlussbericht zuhanden des Regierungsrats des Kantons Luzern. Lucerna 2012.
- Sergio Devecchi: Heimweh. Vom Heimbub zum Heimleiter. Berna 2017.
- Urs Hafner: Heimkinder. Eine Geschichte des Aufwachsens in der Anstalt. Baden 2011.
- Christine Luchsinger: «Niemandskinder». Erziehung in den Heimen der Stiftung *Gott hilft* 1916–2016. Cuira 2016.
- Tanja Rietmann: Fürsorgerische Zwangsmassnahmen. Anstaltsversorgungen, Fremdplatzierungen und Entmündigungen in Graubünden im 19. und 20. Jahrhundert. Cuira 2017.
- Cornelia Studer (alias Conny vom Schwalbenhaus). Wir kamen vom Regen in die Traufe. Erinnerungen und Erlebnisse. Eschenbach 2016.

Remartgas metodicas

Quai che reguarda il destin da Cornelia Studer vegn tractà qua mo il temp en la chasa d'uffants, malgrà ch'in raquint da sia giuventetgna pudess illustrar er auters aspects (posiziun da la dunna en la societat, pussanza da las cumissiuns tutelaras, metodas d'educaziun en general). Las incumbensas sa drizzan en emprima lingia al tema principal: Co vesevi ora davant e davos la fatschada da la chasa d'uffants? Las scolaras ed ils scolars duain realisar ch'i na sa tracta betg mo da dus fatgs differents, mabain era da dus differents puncts da vista. Quest aspect pon ins approfundar cun agid dals documents da la documentazion accumpagnanta per il stgalim secundar II.

Aspects d'acziun da las incumbensas:

²⁴ Per exemplu Akermann/Furrer/Jenzer 2012, p. 100.

Cas 3: Cornelia Studer

Cornelia Studer durant ina visita da ses bab en la chasa d'uffants «Gott hilft» (data nunenconuschenta). Ils geniturs eran divorziads, il bab porta qua ina mesa sora da Cornelia. El ha visità Cornelia e Martin (che ha fatg questa foto) mo ina giada tranter il 1965 ed il 1973.

1. a. Prenda sco agid il carnet da lectura p. 14 e noda sur il radi da temp las staziuns impurtantas da la giuventetgna da Cornelia Studer fin ses 16avel onn da vita.

- b. Tge part da sia giuventetgna ha Cornelia Studer passentà en la chasa d'uffants?
.....
- c. Forsa enconuschas ti otras datas da l'istorgia svizra da quest temp. Noda ellas sut il radi da temp.
2. Raquinta cun agens pleds las regurdientschas da Cornelia Studer (D1, carnet da lectura, p. 15). Divida il raquint en ils trais puncts ils pli impurtants.
 -
 -
 -
3. a. En D1 raquinta Cornelia Studer d'esser vegnida umiliada savens – e che questa umiliaziun era il mender. Tge t'imagineschas ti sco umiliaziun? Descriva.
.....
.....

-
- b. Legia D5. Has ti t'imaginà l'umiliaziun uschia? Cumpareglia.
-
.....
4. a. En la colonna a dretga sin p. 15 vesas ti actas da la chasa d'uffants, nua che Cornelia Studer ha vivì. La foto D2 n'ha nagina legenda en il fejl d'infurmaziun da la chasa d'uffants. Da tge dat ella perditga? Noda tua impressiun.
-
.....
- b. Er en las regurdientschas da Cornelia Studer vegnan avant vatgas. Cumpareglia la foto D2 cun sias regurdientschas.
-
.....
5. En ils documents vegnan era visibels ils tratgs positivs da la chasa d'uffants «Gott hilft». Legia D4, D7 e D1 e noda els.
- D4:
- D7:
- D1:
6. T'imaginescha che ti stos controllar la chasa d'uffants e survegns la brev D3. Co reageschas ti sin quella? Scriva ina resposta.
-
.....
.....
.....
.....
- 7 Noda tias impressiuns da la giuventetgna da Cornelia Studer.
-
.....

4. Florian Branger: tranter chasti ed internaziun

Infurmaziuns objectivas

Il Grischun Florian Branger (1881–1956) è stà ina da las 1000 fin 1500 persunas ch'èn vegnidas plazzadas administrativamain en la Chasa da correcziun Realta.²⁵ Plazzaments administrativs (vesair p. 5) tutgavan tar las mesiras repressivas per motivs da provediment las pli impurtantas e faschevan part dal repertori usitò da la pratica da provediment fin en la segunda mesadad dal 20avel tschientaner. Nus avain tschernì Florian Branger per raquintar l'istorgia d'ina persuna pertutgada, perquai che la cumissiun da surveglianza ha discurrì dad el pervi da sias fugias or da la chasa da correcziun – e quels discurs han ins protocollà.

Plazzaments administrativs han ins pratigà en Svizra a partir da la mesadad dal 19avel tschientaner ed ins aveva introduci els oriundamain per cumbatter la povradad fitg derasada da lez temp. Ins era numnadaman da l'opiniun che bleras persunas basegnusas sajan sezzas la culpa da lur miseria e ch'ellas duajan emprender da lavurar dir ed a moda disciplinada en instituziuns serradas. En cas da plazzaments administrativs na gievi betg per chastiar in singul surpassament, per exemplu in delict, mabain per curreger la tenuta, il caracter e la moda da viver d'in uman. Las noziuns las pli impurtantas en quel connex èn «mitschafadias» e «negligentscha». Quellas eran era francadas legalmain sco premissa per internar. Igl eran expressiuns fitg vagas ch'eran strusch definidas pli precis, sco quai ch'igl era er il cas tar ulteriuras basas legalas d'autras mesiras repressivas per motivs da provediment. Las instanzas decisivas avevan ina gronda libertad da decider cura classifitgar ina persuna sco socialmain difficila e betg pli tolerabla per decider in plazzament administrativ.

La noziun in pau pesanta «plazzament administrativ» deriva dal fatg ch'igl eran per regla autoritads administrativas che prendevan las decisiuns e betg dretgiras, sco tar cas penals. En il Grischun eran quai las cumissiuns tutelaras. La cumpetenza da decider surdevan ins a talas instanzas, perquai ch'ins era da l'opiniun ch'i sa tractia «d'intervenziuns educativas», quai che n'era betg ina cumpetenza da las dretgiras. En la pratica però applitgav'ins il plazzament administrativ savens en il senn d'in chasti, schizunt las autoritads numnavan el mintgatant uschia. Era las persunas pertutgadas resentivan las mesiras repressivas per motivs da provediment per regla sco chasti.

La basa per ils plazzaments administrativs furmavan il 19avel e 20avel tschientaner las leschas chantunalas. A partir dal 1912 pussibilitava er il Cudesch civil svizzer da plazzar administrativamain persunas avugadadas. Pir l'onn 1981 han ins annullà il dretg da plazzament administrativ en tut la Svizra. Ina rolla ha giugà en quel connex l'adesiun da la Svizra a la Convenziun europeica dals dretgs umans (CEDU) l'onn 1974. La CEDU determinescha sut tge cundiziuns ch'ina privaziun da la libertad è insumma pussaivla. Ella scumonda cleramain da privar umans da la libertad pervi da categorias talmain vagas sco «negligentscha» ubain «mitschafadias».²⁶

Bleras persunas plazzadas administrativamain en Svizra n'avevan betg commess in delict penal. Florian Branger però schont. El ha commess in grond dumber da delicts, per ils quals el è vegni chastià giudizialmain cun painas da praschun da plirs dis fin pliras emnas (las bleras ha el sesi giu en la Praschun chantunala dal Grischun Sennhof, averta il 1817). Ses plazzaments administrativs èn vegnids ordinads supplementarmain a queste chastis.²⁷ La cumissiun tutelara al ha

²⁵ Areguard il plazzament administrativ en il Grischun vesair Bietenhader 2015 e Rietmann 2017.

²⁶ Tanja Rietmann: «Liederlich» und «arbeitsscheu». Die administrative Anstaltsversorgung im Kanton Bern (1884–1981). Turitg 2013, p. 295–312.

²⁷ Il cas da Florian Branger mussa quant complexa ch'era quel temp la colliaziun da mesiras da dretg administrativ e penal. Cun l'introducziun dal Cudesch penal svizzer il 1942 han ins separà pli fitg ina da l'autra questas duas furmès da la privaziun da la libertad. Vesair en quel connex Urs Germann: (Straf-)rechtshistorischer Rückblick auf das Verhältnis von Straf-, Vormundschaftsrecht und administrativer Versorgung. En: Martino Mona, Jonas Weber (ed.): Fürsorge oder Präventivhaft? Zum Zusammenwirken von strafrechtlichen Massnahmen und Erwachsenenschutz. Materialien der «Fachgruppe Reform im Strafwesen», tom 11. Berna 2018, p. 71–89.

numnadamain classifitgà sco incurregibel, sco caracter difficil, persuna fastidiusa ed instiganta senza laver regulara e sco figl che na dat betg avunda sustegn finanzial a sia mamma attempada. Branger è stà internà en la chasa da correcziun en tut var diesch onns. Quai è bler pli ditg che quai ch'el è stà en praschun pervi da delicts.

Las chasas da correcziun grischunas Farschno e Realta

Pazzamenti administratifs han ins exequì en il Grischun dapi il 1840. L'emprim dal 1840 fin il 1855 en la Chasa da correcziun Fürstenau, suenter, enfin la fin dals onns 1970, en la Chasa da correcziun Realta. L'instituziun Fürstenau han ins endrizzà en in anteriu chastè episcopal en Tumleastga. Il Chantun aveva tschernì quest lieu per laschar far ils internads diras lavurs da cuntrada al Rain. Els faschevan là laver sfurzada. Perquai che Fürstenau era memia malpratic per il manaschi da l'instituziun, ha il Chantun construì la finala paucs kilometers davent, da l'autra vart dal Rain a Realta, in nov edifizi, la Chasa da correcziun Realta. En quella han ins translocà las persunas internadas l'onn 1855.

Las cundiziuns da viver en las chasas da correcziun eran ordvart diras. A Realta liavan ins fin ils onns 1930 singuls internads cun chadainas da pe durant las lavurs en il liber – per ch'els na possian betg fugir, avevi num. Las chadainas eran però er in chasti ed in'umiliaziun. Da Realta san ins ch'i vegniva savens dà fridas, er ils internads devan fridas in a l'auter. Persunas rebellantas e psichicamain malsaunas liavan ins en gippas da sforz e las serrava fin pliras emnas en cellas stgiras. Ellas eran expostas dal tuttafatg a las ordras dal directur. El decideva tgi che dastga survegnir visitas ubain scriver ina brev, tge brevs che vegnivan tramessas e retschavidas. Per quest motiv sa chattan oz en las actas da la Chasa da correcziun Realta intginas brevs e cartas da persunas internadas, perquai ch'ins n'aveva betg surdà ad ellas la posta u betg transmess lur posta. Fin il 1949 eran era dunnas internadas administrativamain a Realta. La partizun da dunnas era però bler pli pitschna che quella dals umens.

Florian Branger na sa dustava betg cunter sias painas da praschun en il Sennhof. Auter era quai areguard ils pazzamenti administratifs. Las emprimas duas internaziuns (1902 e 1914–1916) ha el supportà, era sch'el pativa fitg sco quai che nus savain da cartas postalas dad el betg spedidas. Cura ch'ins ha internà el il 1922 in'ulteriura giada a Realta, n'è el betg stà pront d'acceptar anc ina giada in uschè lung temp d'internaziun. Strusch arrivà a Realta è el fugì duas giadas or da la chasa da correcziun ensemble cun auters internads. El ha manà il marsch a Cuira, nua ch'ils umens han reclamà tar la Regenza pervi da las cundiziuns d'arrest e nua ch'els vulevan era consultar l'enconuschenet advocat Gaudenz Canova che s'engaschava da lezzas uras per ils dretgs da persunas pertutgadas da mesiras repressivas per motivs da provediment. Suenter questas fugias che mettevan l'instituziun publicamain en ina nauscha glisch n'è la Chasa da correcziun Realta betg pli stada pronta da recepir vinavant Branger. El saja in dals «menders internads» insumma, in «instigader» e «maister da l'intriga». Quai ha gî per consequenza che Branger ha passentà ses ulteriur temp d'internaziun en differentas instituziuns, en la Praschun Sennhof e pervi da blessuras e malsognas er en partiziuns da malsauns.

Da la perscrutaziun san ins oz che pazzamenti administratifs han strusch insacura ademplì l'intent giavischà, numnadamain dad «abilitar las persunas pertutgadas da preservar sasezzas sin lur via da l'educaziun rectifitganta e da las returnar a lur famiglias e vischnancas sco commembers nizzaivels», sco che formulava quai ina lescha grischuna da l'onn 1857. En la plipart dals cas ha il pazzamento administrativ augmentà la marginalisaziun sociala da las persunas pertutgadas.²⁸

Dapli umens internads che dunnas

En Svizra eran var 80 pertschient da las persunas pertutgadas da pazzamenti administratifs umens. La perscrutaziun n'ha fin ussa betg pudì explitgar definitivamain quest fatg. In motiv è franc ch'in pazzamento administrativ chastiava cunzunt il surpassament da normas socialas che valevan per umens, sco per exemplu avair ina laver regulara, però era consumar alcohol a moda moderada. Per dunnas valevan cunzunt normas areguard lur moralità sexuala. In cumporment

²⁸ Cumissiun d'experts independenta (CEI) Administrative Versorgung (ed.): 2019, p. 229–265.

sbaglià feminin sa mussava en ils eglis da la societad en furma da contacts maledeschents cun umens, naschientschas illegitimas ubain prostitutziun.

La perscrutaziun pli recenta mussa ch'i deva il onns 1960 en intgins chantuns la tendenza da plassar administrativamain cunzunt dunnas pli giuvnas; ellas vegnivan en chasas da reeducaziun u – sco mesira pli rigurusa – en la Praschun Hindelbank (BE) ensemes cun delinquentas. Intenziuns da liberalisaziun socialas cunzunt areguard il comportament durant il temp liber ed il comportament sexual da dunnas giuvnas han probablaman provocà talas mesiras reacziunaras da vart da las autoritads.²⁹

Litteratura cuntuanta

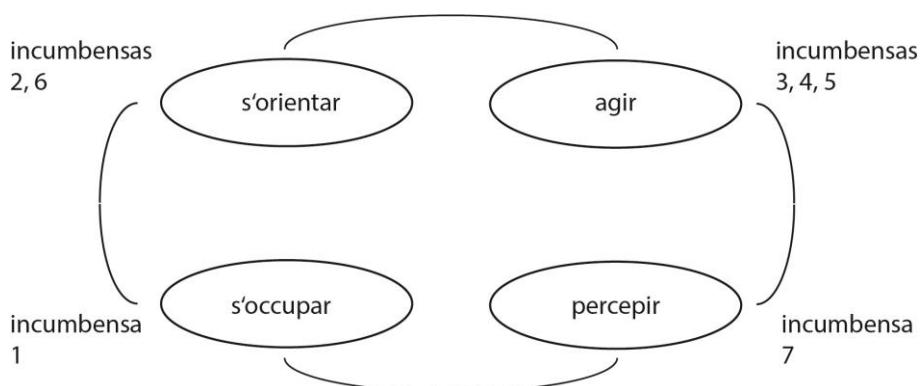
- Sabine Bietenhader: «Schule der Ordnung, der Reinlichkeit, des Gehorsams und der Arbeitsamkeit» – die Zwangsarbeitsanstalt Fürstenau, 1840–1855. En: Societad istorica dal Grischun (ed.), annuari 2015, p. 77–140.
- Tanja Rietmann: Fürsorgerische Zwangsmassnahmen. Anstaltsversorgungen, Fremdplatzierungen und Entmündigungen in Graubünden im 19. und 20. Jahrhundert. Cuira 2017, p. 44–68, 110–114.
- Silas Gusset: Vom Asyl Realta zur Psychiatrischen Klinik Beverin 1919–1990. Institutioneller Entflechtungsprozess der Psychiatrischen Klinik Beverin aus der multifunktionellen Versorgungsanstalt Asyl Realta. Lavor da seminari inedida, Universitat da Basilea, 2018.
- Cumissiun d'experts independenta (CEI) plazzament administrativ (ed.): Organisierte Willkür. Administrative Versorgungen in der Schweiz 1930–1981. Rapport final, Turitg 2019.

Remartgas metodicas

L'elavuraziun sa concentrescha sin la dumonda da la culpa u da culpa parziala da Florian Branger, quai vul dir sin il text da lectura e sin ils documents 1–3. Las scolaras ed ils scolars duain reconstruir la vita da Branger e considerar omaduas varts, quella da las autoritads e quella da Florian Branger. Dal punct da vista da l'autoritat vegn discurrì da «Branger» (incumbensas 1–3); or da la vista da Florian Branger (incumbensas 4 e 5) vegn numnà era ses prenum. Però era las autoritads han empruvà da pussibilitar a Branger ina vita normala, per exemplil il medi da la Clinica Waldhaus (D3). Quest document vegn elavurà en las incumbensas 6 e 7.

Betg numnada vegn la relaziun da Branger cun sia mamma ch'è s'engaschada repetidamain per ina relaschada anticipada e per il dretg d'al pudair visitar en l'instituziun u era mo d'al tramerter posta. Era sia spusa – ed a partir dal 1917 sia dunna – è s'engaschada per el; uschiglio tradeschan las actas mo pauc dad ella.

Scolaras e scolars interessads pon s'approfundar en la cuntrada d'instituziuns a maun da las materialias ed incumbensas en il carnet accumpagnant per il stgalim secundar II.

²⁹ Cumissiun d'experts independenta (CEI) plazzament administrativ (ed.) 2019, p. 98–99. Vesair er il film impressiunant «Lina» (2016) da Michael Schärer.

Cas 4: Florian Branger

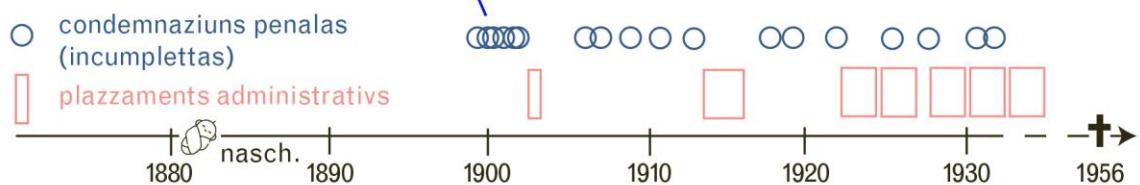
1. La vita da Florian Branger tranter il 1900 ed il 1930 n'è betg simpla da reconstruir. Ordinescha las passaschas suandantas or da ses curs da la vita (carnet da lectura p. 18) cun trair ina lingia en la visualisaziun giudim la pagina:

Il giuvenot da 18 onns ha stratg davent in stanschain ed ha smanatschà il possessur.

Enturn l'onn 1920 ha Branger bain lavurà durant circa 2 onns irreproschablamain en la fabrica da palpìri da Landquart.

L'onn 1902 ha la Cumissiun tutelara da Cuira internà el per in mez onn en la Chasa da correcziun Realta – en furma da «temp da puniziun», sco ch'ella numnava quai.

Dalunga è el fugì ensem en 9 auters praschuniers per reclamar tar la Regenza a Cuira davart las cundiziuns d'execuziun.

2. L'illustraziun giudim sin p. 18 differenziescha tranter condemnaziuns penals e plazzamenti administrativs tras la cumissiun tutelara. Eruescha las differenzas a maun da la descripziun da la vita da Branger.

Ils motivs eran:
Il «chasti» era:
Il «chasti» serviva a ... (marcar quai che constat)
La consequenza per Branger è stada ina ...

condemnaziun penala	plazzament administrativ
(era vesair D2)	
... punir / ... serrar en	... punir / ... serrar en
... curta / ... lunga dimora en l'instituziun	... curta / ... lunga dimora en l'instituziun

3. En D2 è citada la sentenzia dad ina debatta giudiziala. Scriva ina curta novitad da pressa.
-
-
-

4. En D1 vegn Florian Branger ina giada sez a pled. (Igl è l'unic document uschè detaglià che nus avain dad el.) Resumescha curtamain sia giustificaziun.

«Jau, Florian Branger,

.....

.....»

5. Tge pensas ti da Florian Branger? Noda almain dus aspects.

D'ina vart

.....

Da l'autra vart

.....

6. Reconstruescha la situazion da Florian Branger, cura ch'ins al ha relaschà da la Clinica Waldhaus il 1922 (D3 e text da lectura p. 18). Numna almain dus problems:

1.

2.

3.

7. Da tge vart stat la persuna che ha scrit D3? Noda sia tenuta sin la lingia sutvart:

cumissiun tutelara
dretgira

Florian Branger

5. Ruedi Hofer (num midà): abus, explotaziun e reparaziun

Infurmaziuns objectivas

Il plazzament extrafamigliar d'uffants, per il pli en l'agricultura, è stà en Svizra fin il 20avel tschientaner in element central per cumbatter la povradad. Inizià vegniva el da las autoritads u dals geniturs sezs pertutgads da povradad. Fitg frequent era il plazzament extrafamigliar en colliaziun cun l'explotaziun d'uffants sco forzas da laver favuraivlas. I n'existan betg cifras precisas davart queste uffants plazzads extrafamigliarmain. La perscrutaziun suppona ch'i sajan stads passa 100'000 uffants.

Nus avain tschernì l'istorgia da Ruedi Hofer, perquai ch'ella mussa exemplaricamain tge ch'ina tala explotaziun da forzas da laver pudeva signifitgar per in uffant, co che l'uffant vegniva svalità dal tuttafatg e tge consequenzas per vita duranta che questa explotaziun pudeva avair. Ruedi Hofer sa regorda ch'ins al numnava «Verdinger» – da la noziun tudestga «Verdingkinder» ch'ins duvrava quella giada per blers uffants plazzads. Tut tenor regiun duvrav'ins en l'intschess tudestg era expressiuns sco «Hof-», «Hüte-» ubain «Kostkind».

Ruedi Hofer è naschi il 1943 en la Part Sura Bernaisa. Sia mamma ha surlaschà el a sia tatta pervi da cundiziuns che n'en betg pli reconstruiblas. Davent da là è el vegnì dà vinavant da lieu a lieu. El sa regorda mo ch'ina manadira fermava mintgatant devant chasa e ch'igl aveva lura num «ti vas ussa cun quels». Uffants plazzads vegnivan negoziads en las ustarias «sco animals». El n'aveva praticamain nagin possess. Quai ch'el ha però adina prendì cun sai dapi ch'el aveva set onns è in cup da mangiar da lain cun tschadun e cuntè. Cun quel mangiava el per exemplar tartuffels splattitschads ch'el maschadava cun izuns e froslas cletgas. Er ina resgia prendeva el cun el da piazza a piazza. Quellas chaussas ha el tegnì en salv fin oz. Medemamain ha el mess en salv sia emprima paja ch'el ha obtegnì sco giuvenil suenter avair già la chaschun da laverar sco gidanter en in ospital a Thun. Las bancnotas ha el enramà e pendì si a chasa.

En ils raquints da Ruedi Hofer cumpara quai che marca blers auters destins d'uffants plazzads: la dolur chaschunada da la degradaziun permanenta da strusch valair sco uman, da betg valair uschè bler sco auters uffants, da stuair laverar diramain, d'avair blessuras strusch tractadas, d'avair fatg tras violenza e violaziun sexuala. Ruedi Hofer ha ina relaziun fitg stretga vers animals. El ha in talent particular d'als tractar. El raquinta co ch'el vegniva a frida era cun vatgas e chavals stinads ed el descriva anc oz plain affecziun ils dus chavals da sauma Fanny e Käthi, cun ils quals el purtava chargias sin las alps.

L'istorgia da Ruedi Hofer sco ch'ella vegn preschentada en quest med d'instrucziun sa basa sin sias regurdientschas e sin ses raquints. Avant plirs onns ha el fatg l'emprova da tschertgar sias actas. Quella giada n'haja el betg gi success tar las vischnancas contactadas, di el. Oz fiss quai probablamanauter. Dapi ch'è entrada en vigur il 2017 la Lescha federala davart las mesiras repressivas preventivas ed ils plazzamenti extrafamigliars avant il 1981 sustegnan ils archivs dal stadi chantunals las personas pertutgadas en il rom da la tschertga d'actas pretensiua e cumplitgada. Ma Ruedi Hofer na vul betg far quai il mument. El sa dumonda tge che quai midass anc oz per el. En il cas da Ruedi Hofer na savain nus pia betg pli exact tge rolla che las instanzas statalas han giugà. Segir è che la surveglianza d'uffants plazzads na funcziunava betg.

Uffants plazzads per intent da servetsch en il Grischun

En il Grischun era fitg derasà il plazzament stagiunal d'uffants e da giuvenils. Quai signifitga ch'ils uffants laveravan la lunga stad ordaifer ed eran l'enviern tar lur atgnas famiglias. Els eran uschenumnads «Hütekinder». In post da provediment grischun rapporta per exemplar l'onn 1945 ch'i na gieva era cun quels uffants savens betg bain: «La stad èn er [...] ils blers uffants da nossas povras famiglias [in quità] ch'ins <trametta> sco pasturs, forzas da laver en l'agricultura, sco tgiradras d'uffants e sco forzas auxiliaras da cuschina en hotels. Quests mattets e questas mattettas n'han betg adina in bun suttetg. Per l'ina èn els exposts a strapatschs, per l'autra er a la

negligentscha corporala e morala.»³⁰ L'autur grischun Valentin Vincenz, ch'è stà sez plazzà sco uffant, sa regorda: «Las stads sco mattet sin las alps han laschà tar mai fastizs per vita duranta. [...] Violenza sexuala fatga tras e vesida han nutrì sentiments da vendetga. [...] Pir en la vegliadetgna hai jau cumenzà a dar pleds ad experientschas ed a sentiments da l'uffanza s'accumulads.»³¹ Tenor l'opiniun usitada na sa tractavi tar queste uffants betg d'uffants confidads; pia da tals ch'eran plazzads durablamain en ina famiglia u en ina chasa d'uffants. Sporadicamain udiv'ins però en las discussiuns da lez temp ch'i dovria ina meglra protecziun d'uffants confidads, che era queste uffants plazzads temporarmain dovrían ina meglra protecziun. Uschia ha per exemplu pretendì ina proveditura en ina lavour da diplom scritta ils onns 1940: «Er uffants ch'ins engascha per intents da servetsch, p.ex. sco pasturs u tgiradras d'uffants, duess ins considerar sco uffants confidads, era sch'els n'hàn betg da «vegnir tgirads ed educads».»³²

Il 1955 ha il chantun Grischun la finala relaschà in'ordinaziun davart ils uffants confidads che dueva reglar ils fatgs d'uffants confidads e porscher ina meglra protecziun als uffants pertutgads. Ella prescriveva per exemplu tge condizioni che stoppien esser dadas per che insatgi possia dar albiert ad in uffant confidà ubain ch'ils platz da tgira stoppien vegin controllads. Ils uffants che lavuravan stagiunalmain sco forzas da lavour scudeva però l'ordinaziun davart ils uffants confidads. Ella als numnava mo a l'ur e determinava che l'Uffizi chantunal da provediment haja da prender «eventualas mesiras necessarias».³³ Sche ed en tge moda che quai vegin fatg, stuess ins intercurir pli exactamain. En mintga cas pon ins constatar ch'è sa reduci l'engaschament da talas forzas da lavour uffantilas cun la conjunctura auta dals onns 1960 e 1970.

Ina furma pli tempriva da plazzar uffants per lavurar temporarmain era en il Grischun l'uschenumnà ir giu'l Schuob (Schwabengängerei).³⁴ Fin il cumenzament dal 20avel tschientaner tramezzevan famiglias povras lur uffants en la Svevia Superiura vischina, nua ch'els stuevan lavurar da la primavaira fin l'atun. En onns da miseria eran quai fin 1000 uffants grischuns che sa mettevan sin in grev marsch che durava pli ch'ina emna vers la Svevia Superiura. Per singuls uffants era l'ir giu'l Schuob er in'aventura. Per las famiglias pertutgadas era quai ina strategia d'urgenza per remediar l'atgna povradad: durant l'absenza da l'uffant era da nutrit in uffant damain ed ils uffants vegnivan pajads cun vestgadira nova ed ina pitschna summa da daners.

Elavuraziun istorica

Dapi attenziun publica survegn il destin d'uffants plazzads circa a partir da l'onn 2000. In'intervenziun parlamentara d'elavurar uffzialmain lur istoria n'ha anc già nagin success il 2003. Tuttina èn suandadas singulas lavurs da perscrutaziun. L'exposiziun ambulanta «Verdingkinder reden» (2009–2017) ha cuntanschì in public pli grond. La finala ha la Confederaziun renconuschì cun la Lescha federala davart las mesiras repressivas preventivas ed ils plazzamenti extrafamigliars avant il 1981 ch'è entrada en vigur il 2017 d'avair fatg entiert a persunas pertutgadas da mesiras repressivas per motivs da provediment. Plinavant han ins reglà ch'ellas pon dumandar ina contribuziun da solidaritat, che posts da tgira dattan sustegn, che vegin fatga in'elavuraziun scientifica cumplessiva e ch'ils chantuns erigian monuments da commemoraziun. Signur Hofer ha inoltrà ina dumonda per ina contribuziun da solidaritat. L'Uffizi federal da giustia ha tractà quella cun prioritad ed ha procurà per il pajament da la contribuziun da solidaritat.

En il Grischun ha cusseglier guvernativ Jon Domenic Parolini dumandà per perdun tut las persunas pertutgadas e quai il novembre 2017. Il 2018 han ins inaugurà sut il Fürstenwald sur Cuira in lieu

³⁰ Archiv dal stadi dal chantun Grischun, XIV 3 b 3, rapport annual da l'uffizi da provediment districtual Cuira.

³¹ Valentin Vincenz: Der Fluch der Gletschermühle. Mels 2019.

³² Emmi Wildberger: Das Pflegekinderwesen im Kanton Graubünden. Mit bes. Berücksichtigung der Verhältnisse in den Kreisen Schams, Thusis und Domleschg. Lavour da diplom a la scola da dunnas sociala da Turitg. Turitg 1944/1946, p. 24.

³³ Art. 2, Ordinaziun davart ils uffants confidads, decretada da la Regenza ils 29 d'avrigl 1955. En: cudesch da dretg grischun 1957, p. 395–400.

³⁴ Vesair en quel connex Seglias 2004.

da commemoraziun. Quest med d'instrucziun sco er in'exposizun speziala en il Museum retic (a partir dal 2020) fan part da la commemoraziun e rendan conscientia la societat dal passà.

La preschentaziun en il carnet da lectura è vegnida discutada cun signur Hofer ed el l'ha lubì. Nus al engraziai ch'el è sa fatschentà per quest chapitel anc ina giada cun sia vita, ch'el ha raquintà a nus dad ella e ch'el ha mess a disposiziun a nus ses dissegns e ses documents.

Il text da lectura sa basa sin ils raquints e sin ils documents da signur Hofer. Blers detagls avain nus stuì laschar davent. Las midadas da plazzament, l'explotazion da la forza da lavur, la blessura e l'abus sexual vegnan accentuads a moda exemplarica – ils dus ultims ha signur Hofer subì pliras giadas. Per uschè dir sco cumplettazion a la reproducziun indirecta en il text da lectura narrativ vegn signur Hofer a pled directamain cun la foto d'introducziun ed en ils documents D1 fin D5.

Davart il diever da la lingua: il giuven Ruedi Hofer vegn numnà en il raquint «Ruedi», l'um giuven e creschì lura «Ruedi Hofer» ed il raquintader dad oz «signur Hofer». Uschia vul ins impedir ina «infantilisaziun» da perditgas dal temp.

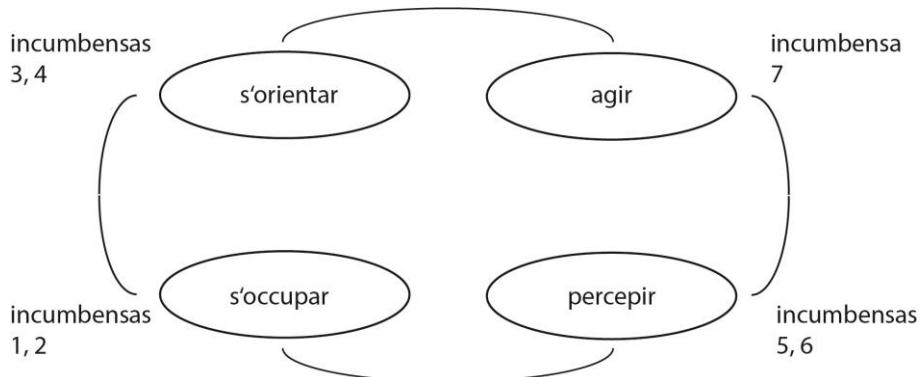
Litteratura cuntuanta

- Loretta Seglias: Die Schwabengänger aus Graubünden. Saisonale Kinderemigration nach Oberschwaben. Cuira 2004.
- Marco Leuenberger, Loretta Seglias: Versorgt und vergessen. Ehemalige Verdingkinder erzählen. Turitg 2008.
- Marco Leuenberger, Loretta Seglias: Geprägt fürs Leben. Lebenswelten fremdplatzierter Kinder in der Schweiz im 20. Jahrhundert. Turitg 2015.
- Film «Der Verdingbub» (2011) da Markus Imboden.

Remartgas metodicas

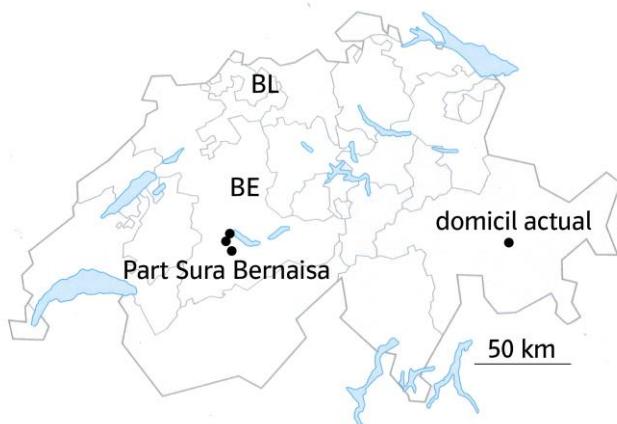
Ils documents pon las scolaras ed ils scolars elavurar en lavur singula u da partenari.

Aspects d'acziun:

Cas 5: Ruedi Hofer (num midà)

- Legia en il carnet da lectura p. 22 il raquint davart la vita da Ruedi Hofer e fa stim dals numbs dal lieu. En tge lieus è el tut vegnì plazzà? Noda els sin la charta a dretga. Forsa stos ti prender sco agid ina charta da la Svizra.

- Signur Hofer è vegnì plazzà tranter ses 1. e 20avel onn da vita passa 30 giadas en in auter lieu. Calculescha approximativamain quant ditg ch'el ha pudì star en media en in lieu.

..... mais

- Signur Hofer ha nudà premurusamain sias regurdientschas cun dissegns e cun la maschina da scriver. Tge exprima el cun ils dus maletgs en D1? Tschertga en D2 l'alinea correspontenta en ses raquint.

.....
.....

Raquintà en la alinea (D2).

- Tge signifitga en D2 la frasa finala, emprima alinea: «Il clavà exista anc adina, senza la minima reparatura.»? Fa in connex.

.....
.....

- Qua a dretga ves'ins in ulterior dissegna signur Hofer or da sias notizias. Tge regurdientscha da ses temp sco uffant plazzà emprova el da documentar cun il dissegno?

.....
.....
.....
.....

(Documentaziun da signur Hofer)

6. D4: Tge appreziescha signur Hofer vi da ses chaun e tge manca probablamain ad el vi dals umans ch'el ha inscuntrà? Noda.

.....
.....
.....
.....

7. La Confederaziun (= il stadi svizzer) paja ina contribuziun da solidaritat ad anteriurs uffants plazzads, sch'els èn pronts da descriver (documentar) la malgiustia commessa envers els. Redigia ina dumonda, cun la quala signur Hofer pudess s'annunziar per questa contribuziun. Structurescha la dumonda en puncts.

-
-
-
-